https://doi.org/10.26682/chjuod.2019.22.1.5

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤايەتی وكومەلناسی)، بپ 109-136، 2019

(ژمارەكا تايبەت)، سەنتەرێ ڤەكولینێن جینوسایدی، زانكويا دهوك

ئاكامە جوگرافییەكانی پرۆسەی جینۆسایدی گەلی كورد ئەنفالی چوار وەك نموونە

هاشم یاسین حەمەدئەمین

بەشی جوگرافیا، كۆلیژی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین، هەرێمی كوردستان–عێراق

(مێژوویا رەزامەندیا بەلاڤكرنێ: 30 كانوینائێكێ، 2019)

كورتی

تاوانی ئەنفال جۆرێكە لە بێزدانترین ومەترسیدارترین پرۆسە كە لە دەیەی هەشتەمی سەدەی بیستەم بەرامبەر بە نەتەوەیەكی ستەمدیدە وخێرلەخۆ نەدیو ئەنجامدرا كە نەتەوەی كوردە لە لایەن رژێمێكی رەگەز پەرست ودكتاتۆر بە ناوی رژێمی بەعس، ئاكامە نەرێنیەكانی ئەم تاوانە دلتەزێن وقێزەوونە لە ساتی ئەنجام دانییەوە تاكو ئیمرۆ ولە داهاتووش دەبیندرێت لە سەر كۆمەلگای كوردەواری لە رووی جوگرافی و ژینگەیی وكۆمەلایەتی ودەروونییەوە.

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەم تاوانە نەفرەت لێكراوە بە شێوازی جیاواز لە ساتەكانی ئاشتی و شەردا درندانە ئەنجامدراوە، هەر وەك رژێمە درندانە یەك لە دوایەكەكانی عێراق دژی نەتەوەی كورد ئەنجامی داوە لەو كاتانەی لە دانووستان وئاشتی دا بووە لە گەل نەتەوەی كورد یا لەو كاتانەی لە شەردا بووە. لە بەر ئەوە تا ئێستا ئەو برینە قوولە لە دلی كۆمەلگای كوردەواری سارێژ نەبووە بە بەردەوام خوێنی لێدەتكێت بە تایبەتی ئەو ساتانەی ئەنجامدەرانی بە تەواوی دادگایی نەكراون و ئازادانە دەبیندرێن.

شالاوی ئەنفالی چوار ئەو پرۆسەیە بوو كە لە ٤/٣ مایسی سالی ١٩٨٨ دژی نەتەوەی كورد لە هەردوو بەری راست وچەپی زێی بچووك ئەنجام دراكە بەشێك لە یەكە كارگێرییەكانی قەزاكانی چەمچەمال وناوەندی كەركوك ودوبز ودۆكان وكۆیەی گرتەوە ، و لە تەنها پێنج رۆژی خایەند. بەم شێوەیە نزیكەی (٣٩٨٥كم2) بەر شالاوەكە كەوت، و نزیكەی (2548كم2) راستەوخۆ بەر شالاوەكە كەوت، لە شالاوی ئەنفالی چوار ئەو گوندانەی كەوتنە چوارچێوەی شالاوەكە گەیشتە (٢٦٧) گوند. لەمانە نزیكەی(١٢٧) گوندیان راستەوخۆ بەر شالاوەكە كەوتن ئەنفال كران، ئەوەی تر هەندێكیان تەخت ووێرانكران وهەندێكی تر سوتێندران و ئەوانی تر چۆلكران لە دانیشتوانەكەی وتالان كران بە هۆكاری جیاوازەوە، لە گەل ئەوەش هەردوو گوندی گۆپتەپە وعەسكەر لە شەوی ٤/٣ مانگی مایسی سالی ١٩٨٨ لەلایەن رژێمی عەفلەقی كیمیاباران كران، تەنها لە گۆپتەپە بە پێی سەرچاوەكان (١٠٠) كەس شەهیدكرا، و(٢٢٠)كەسی تر ژەهراوی وبریندار بوون[1]. و هەمان سەرچاوە ئاماژە بەئەوە دەكات كە ژمارەی شەهید وئەنفالكراوەكان لەسەرەتا دەست پێكردنی پرۆسەكە تا كۆتایی گەیشتە نزیكەی (٤١٦٨)شەهید وئەنفالكراو.

كلیلی ووشەكان: *جینۆساید* Genocide ، *ئەنفال* :Anfal ، *ئاكامە جوگرافییەكان* :Geographic dimensions

١-١ پێشەكی

شاڵاوی ئەنفال ئەو پڕۆسە کۆمەڵکوژییە بوو دژی نەتەوەی کورد ئەنجام درا لە 16 مانگی نیسانی ١٩٨٨. پڕۆسەکە بەپێی ماددەی دوو لە پەیماننامەی(٢٦٠)ی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی ساڵی ١٩٤٨، بەشێکە لە جینۆساید. وبە پێی بڕیاری (٩٦) ساڵی١٩٤٦ ی هەمان ڕێکخراو بەربەند کرا، چونکە مافی مرۆڤ و بنەماکانی یاسا نێو دەوڵەتییەکان پێشێڵ دەکات و دەبەزێنێت، بەڵام لە پەیماننامەکەی ١٩٤٨ ئاماژە بەوە دەکات کە قەدەغەیە و ئەنجام دەرانی پێویستە سزابدرێن[٢].

گرنگی توێژینەوەکە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە شیکردەوە ولێکدانەوە بۆ پڕۆسەیەك دەکات کە بە هەموو پێوەرەکانی ئاسمانی وسەر زەوی نەفرەت لێکراوە بەرامبەر بە نەتەوەیەکی ستەمدیدە ، لە هەمان کاتدا کەمی ئەنجامدانی توێژینەوە دەربارەی تاوانی کۆمەڵکوژی ئەنفال لە ڕووی جوگرافی ئاکامەکانی.

توێژینەوەکە تیشك دەخاتە سەر ئاکامە جوگرافییەکانی پڕۆسەی جینۆسایدی گەلی کورد لە باشووری کوردستان وشاڵاوی ئەنفالی چوار، بە پشت بەستن بە داتا و زانیاری پەیوەندار، توێژینەوەکە هەوڵ دەدات ئەم ئامانجانە بێنێتەدی و گرنگترینیان:

1- خستنە ڕووی تاوانی شاڵاوی ئەنفالی چوار(گۆپتەپە – عەسکەر) لە سەر لایەنی جوگرافی وژینگەیی و ئابووری ناوچەکە، و ئاکامە جوگرافییەکانی پڕۆسەکە.

٢- تیشك خستنە سەر هۆکارەکانی تاوانی ئەنفال لە ڕووی ئەنجامدان ولایەنە نەرێنیەکانی ئێستا وداهاتووی پڕۆسەکە و لایەنە ئەرێنییەکانی بە پێی بیرو بۆچوونی توێژەر.

٣- دروست کردنی داتابەیسێکی وورد وپوخت دەربارەی شاڵاوی ئەنفالی چوار، کە ئەم بەرو ئەو بەری زێی بچووکی گرتەوە لە نێوان هەردوو پارێزگای هەولێر وکەرکووك.

ئەنجامدانی هەر توێژینەوەیەکی زانستی پێویستی بە ڕێبازێك یا چەند ڕێبازێك هەیە بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجەکانی. لەم ڕوانگەیەوە توێژینەوەکە پشتی بەستووە بە هەردوو ڕێبازی مێژووی وشیکردنەوەی شوێنی بە پێێ پێویستی تەوەرەکانی بابەتەکە، بە بەکارهێنانی سەرچاوەی پەیوەندار.

توێژینەوەکە ئەم گریمانانەی خوارەوە لە خۆ دەگرێت:-

١-ئایا پڕۆسەی شاڵاوەکانی ئەنفال بە گشتی و شاڵاوی ئەنفالی چوار بە تایبەتی پڕۆسەیەکی پلان بۆ داڕێژراو بووە، ئامانجی قڕکردنی نەتەوەی کورد بووە؟

٢-پرۆسەی شاڵاوی ئەنفال وئاكامە جوگرافییەكانی نەرێیانە كاریان كردۆتە سەر دانیشتوان و ژینگەكەی ناوچەكە.

شوێن وكاتی توێژینەوەكە بریتییە لەو شوێنانەی بەر شاڵاوی ئەنفالی چوار كەوتوون، كە بەشێكی زۆری گوند وئاواییەكانی قەزای چەمچەماڵ وبەشێكی هەردوو قەزای ناوەندی كەركووك ودوبز لە پارێزگای كەركووك و ناحیەكانی قەزای كۆیسنجق (ناوەندی كۆیە – تەقتەق – شۆڕش – ئاشتی)، لە پارێزگای هەولێر نەخشەی (١)، بەم شێوەیە ڕووبەری ناوچەكە نزیكەی(٣٩٨٥كم٢)یە، ونزیكەی(٦٤٪) ئەم ڕووبەرە ڕاستەوخۆ بەر شالاوەكە كەوتوون كە (٢٥٤٨كم٢)، و لە هەمان كاتیشدا كاتی توێژنەوەكە بریتیە لە كاتی ڕوودانی پڕاكتیكی تاوانەكە كە لە نێوان (٣-٨)مانگی مایسی ١٩٨٨ و ڕەهەند وئاكامە جیاوازەكانی دوای ئەنجام دانی پڕۆسەكە.

توێژینەوەكە هەوڵ دەدات تیشك بخاتە سەر چەند لایەنێك وەك لە پێكهاتەی توێژینەوەكە خراوەتە ڕوو: سەرەتا پێشەكی وچەمكەكان لە خۆ دەگرێت ، ولە پاشان تیشك دەخاتە سەر شاڵاوی ئەنفالی چوار وهۆكارەكانی ئەنجامدانی، دواتر ئامانجەكانی شاڵاوی ئەنفال تاووتۆ دەكات، وئینجا ئاماژە بە جوگرافیای ئەو

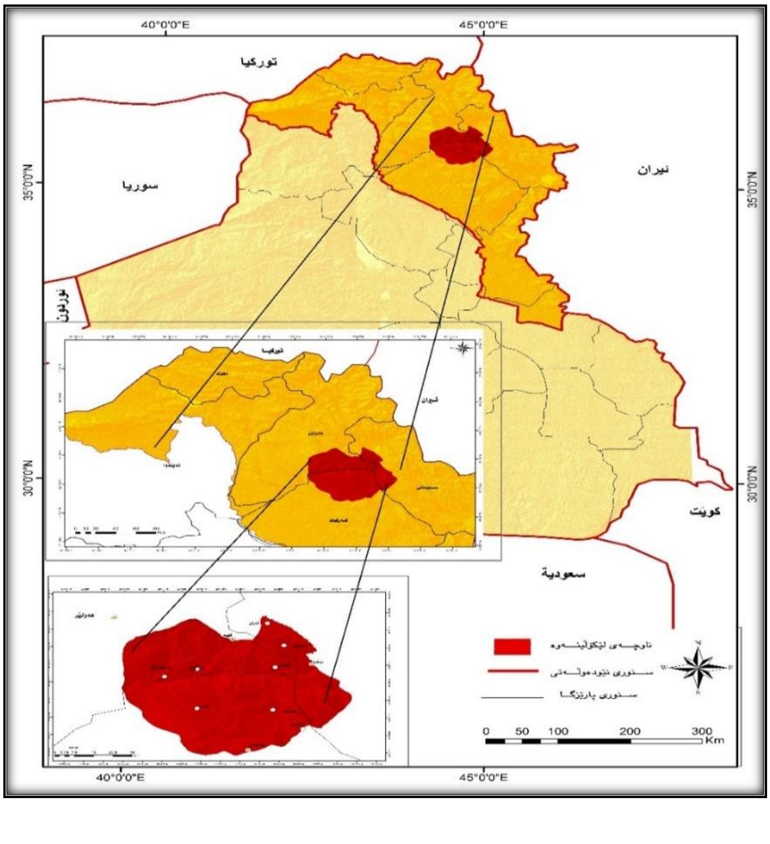

نەخشەی (١) شوێنی ناوچەی توێژینەوە لە عێراق وهەردووپارێزگای کەرکووك و هەولێر).
کاری توێژەر بە بەکارهێنانی ArcGIS v.10,3.

ناوچانە دەکات کە کەوتنە بەر شاڵاوی ئەنفالی چوار، ولە پاشان گرنگترین ئاکامە نەرێنی و یەرێنییەکانی شاڵاوەکە دەخاتە بەر باس وشرۆڤەکردن، و لە کۆتایی توێژینەوەکە ئەو دەرئەنجامانە دەخاتە ڕوو کە پێیگەیشت وچەند پێشنیارێك پێشکەش دەکات بۆ ئەوەی سوود بە ئەنفالکراوان ونەتەوەی کورد بگەیەنێ

١-٢ چەمکەکان:

١-٢-١- جینۆساید :Genocide

پرۆسەی جینۆساید پێناسەی جۆراو وجۆری بۆ کراوە،لە سادە ترین پێناسەدا بریتییە لە:

کردارێکی دڕندانە ودڵڕەقانەی لەناوبردن وکوشتنی بە کۆمەڵ دەگەیەنێت، وهۆکاری ئەنجامدانی جیاوازە.

کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بە پێی ڕێکەوتننامەی جنێف لە بەندی دووەمی پەیماننامەی ژمارە (٢٦٠أ) ی خولی ئاسایی سێیەم لە ڕێکەوتی ١٩٤٨/٩/١٢، بەم شێوەیەی خوارەوە پێناسەی جینۆساید کردووە[٣]:

بریتییە لە هەر کارێك بەمەبەستی لە ناو بردنی تەواو یان بەشێکی نەتەوەیەك یا کۆمەڵێکی ئەسەنی یا ڕەگەزی یا ئایینی یا نیشتیمانی ئەنجام بدرێت. و ئەم کردارانەی خوارەوە لە خۆدەگرێت :

ا- کوشتنی ئەندامانی یا تاکەکانی کۆمەڵەیەك .

ب- ئازاردان ودەستدرێژی ترسناکی جەستەیی و گیانی وبیرو باوەری ئەندامانی کۆمەڵەیەك.

پ- ژێردەستکردنی کۆمەڵێك ڕاستەوخۆ بۆ ژیانێك مەبەست لە ناو چوونی ماددی تەواو یا نا تەواو (جزئی) کۆمەڵەکە بێت.

ت- گرتنەبەری ڕێوشوێنی توند بۆ ڕاگرتنی کرداری منداڵ بوون .

ج- گواستنەوەی منداڵانی کۆمەڵەیەك بە بێ ئارەزووی خۆیان وپەیرەو کردنی زەبری هێز بۆ کۆمەڵەیەکی تر .

١-٢-٢- ئەنفال :Anfal

ئەنفال زاراوەیەکی عەرەبی قورئانییە، هەشتەم سورەتی قورئانی پیرۆزە لە شاری مەدیینە دابەزییوە. لەئایەتی یەکەمی سورەتەکە خوای گەورە دەفەرموێت (يسئلونك عن الانفال، قل الانفال للە والرسول..)، لە قورئاندا بە مانای ئەو کەل وپەل ودەستکەوتانە دێت لە جەنگی دژ بە بێباوەڕان دەستی بەسەردا دەگیرێت[٤] لە رووی زمانەوانییەوە کۆی زاراوەی (نفل)ە کە مانای دەستکەوت (الغنيمە)دەگەیەنێت، بە ئینگلیزی بەرامبەر((Spoils)دێت.

تاوانی ئەنفالی گەلی کورد پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە لەوانە ڕێکخراوی چاودێری مافی

مرۆڤ–ڕۆژهەلّاتی ناوەڕاست(A Division of Human Rights Watch Middle East Watch,1993). بەم شێوەیە پێناسەی ئەنفال دەكات بریتییە لە [٥]:

زنجیرەیەك هێرش وپەلاماری چڕی سەربازی لە ناوچە جیاوازەكانی كوردستان ئەنجام درا لە لایەن سوپای عێراقی كە هەشت پەلامار بوو لە شەش ناوچەی جیاواز لە بەهاری سالّی ١٩٨٨ دەستی پێكرد و لە پاییزی هەمان سالّ كۆتایی هات.

١–٢–٣– ئاكامە جوگرافییەكان Geographic dimensions:

مەبەست لە ئاكامە جوگرافییەكان ئەو دەرهاوێشتە وڕووداوە سروشتی ومرۆیی و ژینگەییانە دەگرێتەوە كە لە ئەنجامی پیادەكردنی كردەیەك یا پڕۆسەیەك دەردەكەون، ومەرج نییە دەرهاوێشتەكان هەموویان لە یەك كاتدا دەركەون، ڕەنگە هەندێكیان ڕاستەوخۆ وهەندێكی تر دوای ماوەیەك وهەندێكی تر دوای ماوەیەكی زۆر دەربكەون، لە هەمان كاتدا ڕەنگە دەرئەنجامەكان ئەرێنی بن یا نەرێنی ، یا هەردووكیان.

١–٣ چەمك وپێناسەی جینۆساید The concept and definitions of genoside:

چەمك وزاراوەیەكی سەردەمییانە بۆ پڕۆسەیەكی دڕندانەی مێژوویی دێرین، چەمكی جینۆساید Genocide لە بنەڕەتدا لە دوو بەش پێكهاتووە، ووشەیەكی لێكدراوە ووشەی Genos یۆنانییە، بە مانای ڕەگەز یان بنەچە دێت ، و بەشەكەی تری (Caedere)-Cide)ی لاتینییە كە بە واتای پاكتاوكردن ولە ناوبردن دێت. بە لێكدانی هەردوو زاراوەكە مانای پاكتاوكردنی وكوشتن و لەناو بردنی{قڕكردنی} ڕەگەزی مرۆڤ دێت[٦]

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەم تاوانە لە سەردەمی شەڕو ئاشتیشدا پەیڕەو كراوە بە شێوازی جیاواز لەلایەن ئەنجامدەرانی بە تایبەتی لە دوای جەنگی دووەمی جیهان، زانا ویاساناسی بەناو بانگ (ڕافایل لیمیكن (Raphal Lemkin بە ڕەگەز پۆلەندی وهاوولّاتی ئەمریكی(١٩٠٠ –١٩٥٩) ڕاوێژكاری وەزارەتی بەرگری وولّاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ووانەبێژی زانكۆی دیوك ویلّ ئەمریكی، بۆ یەكەم جار زاراوەی جینۆسایدی لە كۆنفراسی مەدرید ١٩٣٣بەكار هێناوە. وە لە ١٩٢٤ لە نووسینەكانی بەكار هاتووە، وخێزانەكەی بە دەستی نازییەكان كۆمەلّكوژ كراوە ئەو سالّی (١٩٤١)[٧] ولیمیكن ڕۆلّی كارای هەبووە لە سزا خستنە سەر تاوانكارانی جینۆساید.

ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان لە ١١/١٢/ ١٩٤٦ بڕیاری ژمارە ٩٦ی دەركرد كە جینۆساید تاوانێكە دژی مرۆڤایەتییە وبنەماكانی یاسای نێودەولّەتی دەبەزێنی ودژی بنەماكانی ماف مرۆڤ وڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكانە، هەر بۆیە

لەسەر ئاستی جیهان ڕیسواو مەحكووم كراوەو دەكرێت. ئەمەش ڕەنگدانەوەی كاریگەری هەبوو لە سەر بەربەندكردنی تاوانەكە بە تایبەتی لە پەیماننامەی ساڵی ١٩٤٨ كە پەیوەندیدار بوو بە قەدەغەكردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانی تاوانەكە (٨).

بە بیرو بۆچوونی توێژەر جینۆساید :بریتییە لە تاوانێكی مرۆیی پلان بۆ دارێژراو وئامادە كراو بە مەبەستی قڕكردن وكوشتوبڕ كردن وڕیشەكێش كردنی نەتەوەیەك بە تەواوی یا بەشێكی یا كەمینەیەكی (نەتەوەیی، ڕەگەزی ، ئایینی ، تائیفی ، ئیتنی ، سیاسی ، مەزهەبی .... هتد) بە ئامراز وڕێگەی جیاواز وەك (كوشتن ، ڕاگواستن ،زیندەبەچاڵكردن ،برسیكردن ، دەستدرێژی) و بە شێوازێك یا شێوازە جیاوازەكانی ئەم تاوانە(جەستەیی ، كەلتوری ، ئابووری ، سیاسی، دەروونی ، یاسایی ...هتد). بە هۆكاری جیاواز ،و ئەنجامدەرانی چ حكومەت بێت یا پارتێك یا گرۆپێ وڕێكخراوێكی دیاری كراو .

لەمەوە بۆمان دەردەكەوێت كە جینۆساید

١- تاوانێكە دژی مرۆڤایەتی ئەنجام دەدرێت ، بە مەبەستی قڕكردنی ئەندامانی كۆمەڵەیەك.

٢-مرۆڤ ئەنجامی دەدات بە شێوەیەكی پلان بۆ دارێژراو.

٣- حكومەت یا ڕێكخراوێك یا پارتێك یا كۆمەڵە كەسێك ئەنجامی دەدەن.

٤- بە ڕێگەو جۆری جیاواز ئەنجام دەدرێت.

٥- لە كاتی شەڕ و ئاشتیشدا ئەنجام دەدرێت.

٦- تاوانێكە لە پێش زایینەوە ئەنجام دراوە تاوەكو ئێستاش بەردەوامە وبەردەوامیش دەبێت.

٧- هۆكاری ئەنجامدانی جیاوازە (نەتەوەیی – ڕەگەزپەرستی – ئایینی – ڕامیاری – ئابووری – كۆمەڵایەتی – عەشایری – ڕۆشەنبیری – ئایدیۆلۆژی ...هتد)

٤-١ چەمك وپێناسەی ئەنفال The concept and definitions of Anfal:

زاراوە وچەمكی ئەنفال وەك ئاماژەمان پێكرد لە (نفل)ەوە هاتووە، كە دەستكەوتی شەڕ دەگەیەنێت، بەڵام مەرجە دەستكەوتەكە شتومەك ودژی بێباوەڕان و لە گۆڕەپانی جەنگدا بێت. ئەمەش بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ بڕواداریەتی وئاشتی خوازیەتی نەتەوەی كورد ناگونجێت. كەواتە تاوانێكی دڕندانەی نەفرەت لێكراوە لە لایەن ئایینە ئاسمانییەكان وكۆمەڵگای نێو دەولەتی و مرۆڤایەتی، چونكە پێشێلكردنێكی تەواوی مافەكانی مرۆڤە، لە بەرئەوە تاوانی ئەنفال خۆی لە ماددەی دووەمی یاسای بەربەندكردنی جینۆساید دەبینێتەوە، كە لە پەیماننامەی ساڵی ١٩٤٨ ئاماژەی پێكراوە.

ناو نانی پڕۆسەی جینۆساید كردنی گەلی كورد لەلایەن ڕژێمی بەعسی دڕندە بە ناوی ئەنفال بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە دەگەڕێتەوە، (٩):

١- ڕوخساری ناشرينی خۆی خستنە پاڵ مێژووی موسڵمانان، خۆی وەك نوێنەری ڕاستەقینەی ئیسلام نیشاندەدات ،گەلی كوردیش بێباوەڕ و دوور لە ئیسلام ناساند.

٢- لە پەنای ئاینی پیرۆزی ئیسلام وپرۆسەی ئەنفالی بەرگێكی ئیسلامی خستە پاڵ كارە دڕندانەو داپلۆسێنەرەكەی، بە مەبەستی پاڵپشتی كردنی موسڵمان وعەرەبەكان و ڕای گشتی جیهانی وكۆمەڵگای نێودەولەتی.

٣- لە پاڵ ناوی ئەنفال هەست وسۆزی ووڵات وگەلانی ئیسلامی بۆ خۆی ڕاكێشا، بە مەبەستی كۆكردنەوەی هاوكاری وكۆمەك وپشتیوانی پرۆسە نامرۆڤاتییەكەی.

٤- بەخشینی گرنگی وقودسیەتی ئایینی بە پرۆسە ئابڕووبەرەكەی ،كە گوایە پرۆسەكە بەرامبەر گەلێكی بێباوەڕ وبەكرێگیراو ئەنجام دەدات.

٥- لە ڕێگەی ناونانی پرۆسەكە بە ئەنفال مۆركی شەڕخوازی خستە پاڵ نەتەوەی كوردی موسڵمان و ئاشتی خواز وكێشە نەتەوایەتییەكەی.

٦- ڕژێمی بەعس مەبەستی بوو خۆی وەك سەركردەی موسڵمان بناسێنێ وئەنفالی سەردەمی پێغەمبەر(د.خ) دووبارە دەكاتەوە، ئەمەش لە هیچ ڕوویێكەوە لە یەكتر ناچن.

كەواتە دەستەواژەی ئەنفال كە بریتییە لە هەشت شاڵاوی نادادپەروەرانەی یاسایی وسەربازی دارو دەستەی ڕژێمێكی دڕندانەی وەك ڕژێمی بەعس شەڕخواز كە شەش ناوچە ودەڤەری جیاوازی كوردستانی گرتەوە، بە مەبەستی پاكتاوكردنی ڕەگەزی نەتەوەیەكی موسڵمان وئاشتی خوازی مرۆڤ دۆستی وەك نەتەوەی كورد.

لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر پێناسە و ناساندنێكی پرۆسەكە لەلایەن پسپۆڕانی جیاوازەوە:

ئەنفال بە بۆچوونی (نەقشەبەندی): ئەنفال تەنها بریتی نییە لە هێرشە سەربازییەكانی ڕژێمی عێراق بۆ سەر گوندەكان وهێزی بەرگری كوردی. بەڵكو پەیڕەوكردنی سیاسەتێكی چەند لایەنەیە كە بە كاولكردنیهەزاران گوندی كوردی دەستپێیكرد، كە دانیشتوانی دوای هێرشە سەربازییەكان بە چەكی كیمیاوی كیمیا باران كران وكۆكرانەوە و دەستیان بەسەردا گیراو بۆ كەمپە زۆرە ملێیەكان گوێزرانەوە و لە پاشان بە شوازی جیاواز لە ناوبردران و كۆمەڵكوژكران بە پێی تەمەنیان [١٠].

بەڵام (گوڵ) بەم شێوەیە پێناسەی ئەنفال دەكات و دەڵێت:

بریتییە لە زنجیرە هێرشێكی سەربازی لە ناوچەكانی كوردستان سوپای عێراق لە بەهاری ساڵی ١٩٨٨ دەستی پێكرد وبە هەشت قۆناغ لە پایزی هەمان ساڵدا كۆتایی پێهات، [١١].

بەڵام بەبۆچوونی (دزەیی) ئەنفال : بریتییە لەپرۆسەیەك بۆ قڕكردنی كورد لە هەرێمی

کوردستان، لە سەر بنەچەیی کورد بوونیان، بۆ شێواندن و تێکدانی دیمۆگرفیای دانیشتوان وسروشتی ناوچەکان،([12]).

لە دەرئەنجامی ئەم پێناسانەی سەرەوە بۆچوونی توێژەر بۆ ئەم پرۆسە نامرۆییانە بەم شێوەیەیە:

بریتییە لە چەند کردارێکی دڕندانە ونامرۆڤانەی ڕژێمی دکتاتۆری بەعس کە پلان بۆ داڕێژراو کاربۆکراو بوو دژی نەتەوەی کورد وهێزی پێشمەرگە لە کوردستانی عێراق،لە ڕێگەی هێزی سەربازی وتایبەت وگاردی نیشتمانی وخۆفرۆشە کوردەکان، کە شەش دەڤەری جیاوازی هەرێمەکەی گرتەوە، و بە هەشت قۆناغ جێبەجێ کرا، بە مەبەستی پاکتاوکردن وزیندە بەچاڵکردن ولە سێدارەدانی ڕەگەزیی نەتەوەی کورد، بە بەکارهێنانی هۆکاری جیاوازی کۆمەڵکوژی لە نێوان مانگی شوبات و مایسی ساڵی ١٩٨٨ . و پێویستە ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە ئەم شاڵاوە دڕندانەیە بە ئاگاداری وبێدەنگی کۆمەڵگای نێو نەتەوەیی و وولاتانی ئیسلامی وهەرێمی ئەنجام درا.

٢- هۆکارەکانی ئەنجامدانی شاڵاوی ئەنفالی چوار:

جێگای ئاماژەیە تاوانەکانی ئەنفال گەلی کورد خۆی لە ماددەی دووی تاوانەکانی جینۆساید دەبینێتەوە، شاڵاوەکانی ئەنفال بە گشتی و شاڵاوی ئەنفالی چوار بە تایبەتی ڕژێمی دکتاتۆری عێراق پێش ئەنجام دانی ئامادەکاری تەواوی بۆکردبوو، بەپشت بەستن بە کۆمەڵێك هۆکار لەوانە (نەتەوەیی – ئابووری – ئایدیۆلۆژی – ڕامیاری – کۆمەڵایەتی)، وپلانی تۆکمەی بۆ ئەنجام دانی شاڵاوەکە داڕشتبوو لە نێوان ساڵانی (١٩٨٧ – ١٩٨٨). ئامادە باشی تەواو کرا بوو بۆ ئەنجامدانی پڕۆسەکە لە ڕووی ماددی ومەعنەوییەوە، دۆکۆمێنتەکان ئاماژە بە ئەنجام دانی پڕۆسەکە دەکەن لە لایەن ڕژێمی بەعسەوە. و پلانەکە خۆی لە (٣) قۆناغ دەبینیەوە([12])کە ئەمامەن:-

یەکەم:- دەست نیشان کردنی شوێنی ئەنفال کردن(گوندەکانی ئەنفال دەکرێن)، کۆکردنەوەیان لە شوێنی دیاری کراو(کۆمەڵگە زۆرەملێکان)، ئەمەشیان بەسێ قۆناغ جێبەجێ کرا ، کە بەم شێوەیە بوو:-

١-لە ناوەڕاستی مانگی نیسانی ١٩٨٧ دەستکرا بەدەستنیشان کردن و سەردانی کردنی ئەو ناوچانەی کە پێویستە پڕۆسەی ئەنفالی زووتر تیادا ئەنجام بدرێت. ئەوەبوو لە(١٩٨٧/٤/٢١ دەستی پێکرد بۆ ١٩٨٧/٥/٢٠ ، هەرچەندە یاسای ڕاگوازتنی کوردان بە پێی بڕیاری ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ژمارە ١٣٩١ بوو لە ڕیکەوتی (١٩٨١/١٠/٢٠)([14]). بەڵام لە نیسانی ١٩٨٧ ئەنجامدراو دەستکرا بە گواستنەوەی دانیشتوانی ناوچە دەست نیشان کراوەکان بۆ

كۆمەڵگا زۆرەملێكان، بە مەبەستی دەستبەسەر كردنیان لە هەر كاتێكدا بێت.

٢- هەر چەندە دەبوایە لە ١٩٨٧/٥/٢١ تا ٢٠ /١٩٨٧/٦ دەستكرابا بە سووتاندن ووێرانكردن و تەختكردنی گوندەكان، بەڵام لە 6-1987/4/8(گوندی سمایل بەگی) یان ڕووخاند دواتر گوندەكانی(تۆراخ، دوبزنی، ناروجە...هتد)(١٥)،كە نزیكەی (٢٦٧) گوندیان لە سنووری شاڵاوی ئەنفالی چواردا بوو.

٣- لە دەستدانی هەموو جۆرە خاوەندارییەكی ماڵ و سامان و لێسەندنەوەی مافی یاساییان دانیشتوانی ناوچە دەستنیشان كراوەكان بە پێی بڕیاری (٢٧١٣/١) ی ١٠ ی نیسانی ١٩٨٧.لە پاشان لە سێدارەدانی بە ناو تێكدەرانی كورد(١٦) .

٤-لە بەر شەڕی عێراق و ئێران پرۆسەكە دوا خرا تا پرۆسەی ئەنفال پەیڕەو كرا.

دووەم:- سەرژمێری كردنی ئەوانی دەبێت ئەنفال بكرێن ،ئەوە بوو لە سەرژمێری (١٧ تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٨٧) ئەو كەسانەی ئەنفال دەكرێن دیاری كران، ئەوانەن كە كوردن ونێرینەن وتەمەنیان لە نێوان (١٥ – ٥٠) ساڵی دایە، سەرەڕای كەس و كاری پێشمەرگەكان. كەواتە ئەوانەی دیاری كران گەنجن، چونكە ئەمانە بەشێكی زۆریان دەچنە نێو هێزی پێشمەرگە و هاوكاری پێشمەرگە دەكەن ئەمە لەلایەك و لەلایەكی تر ئەم گروپە تەمەنە هێزی ئابوورین دەستی كارن لە بواری (كشتوكاڵ – پیشەسازی ... هتد)،ئەمانە لە سەرەتا دەستبەسەر كران بە فەرمانی عەلی حەسەن مەجید.

سێیەم:- ئامادەكردنی هێزی جۆراوجۆرو جیاواز وتایبەت ومەشق پێكراو لە هەولێر و بەغدا، بۆ ئەنجام دانی پرۆسەی ئەنفال بە شێوەیەكی تۆكمە و تیروتەسەل، و ئەنفالی چوار لەشوباتی ١٩٨٨ دەستی پێكرد و لە سەرەتای مانگی ئەیلوول هەمان ساڵ كۆتایی پێهات .

٣- ئامانجەكانی شاڵاوی ئەنفالی چوار:

ئەنجام دانی پرۆسەیەكی پلان بۆ داڕێژراو گومانی تێدانییە بۆ گەیشتنە بە چەند ئامانجێك، جا ڕەنگە ئامانجەكان هەندێكیان مەودا كورت بن وهەندێكی تر ناوەند وهەندێكی تر درێژ خایەن، لەم ڕوانگەیەوە ڕژێمی داپلۆسێنەری بەعس شاڵاوەكانی ئەنفالی دژی نەتەوەی كوردی ئاشتی خواز ونیشتەجێ لەسەر زێدی باب وباپیرانی ئەنجامدا، بە بیانوی كوردبوونیان ودژایەتی كردنی سیاسەتی بەعس (ئایدیۆلۆژی) وئابووری وكۆمەڵایەتی وخۆبەڕێوەبردن وگەیشتن بە ئامانجەكانیان. ڕژێم ڕێگاو شێوازی جیاوازی گرتە بەر بۆ كۆمەڵكوژكردنی نەتەوەی كورد بۆ جێبەجێ كردنی ئامانجەكانی لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر گرنگترین ئامانج كە ڕژێمی بەعس هەوڵی جێبەجێ كردنی دا.

١- لاوازكردنی ودامركاندنی شۆڕشی سیاسی وچەكداری نەتەوەی كورد، كە جۆرێكە لە جینۆسایدی نەتەوەیی وسیاسی دژی نەتەوەی كورد، لە ڕێگەی درزخستنە نێوان چینەكانی دانیشتوان وهێزی پێشمەرگە بە گشتی وگوندنشینان وپێشمەرگە بە تایبەتی، چونكە ڕژێمی بەعس چاك دەیزانی لادێنشینەكان بنەچە وپاڵپشتی تەواوی هێزی ئازادی خوازی كوردن لە رووی ماددی ومەعنەوی لەلایەك و چوونە ناو هێزی پێشمەرگە لەلایەكی تر[١٦]. ئەمەش وای كرد ڕژێم هەر لە زووەوە بیر لەكۆمەڵكوژكردن وڕاگواستنی لادێنشینی گەلی كورد بكاتەوە بۆ شوێنە مەبەستەكان (ئۆردوگا زۆرەملێیەكان)، بە واتایەكی تر دابڕانی شۆڕشگێڕانی پێشمەرگە لە گوند وگوند نشینان. بەم شێوەیە ڕژێم نزیكەی (٤٧٥٠) گوندی وێران و تەختكرد لە گشت شاڵاوەكان ، بەڵام لە شاڵاوی ئەنفالی چوار گوندە وێران كراوەكان گەیشتە (٢٦٧)گوند، ژمارەی ئەنفالكراوەكانیش گەیشتە (٤١٦٨) ئەنفالكراو، خشتەی(١). لە یەكەكارگێڕییەكانی قەزاكانی سەنتەری كەركووك و چەمچەماڵ لە پارێزگای كەركووك و قەزای كۆیە، لە پارێزگای هەولێر. بەم شیوەیە ڕژێم توانی درزێك لە نێوان هێزی پیشمەرگە ودانیشتوانی ناوچەكە دروست بكات وجێگای خۆی بكاتەوە ودانیشتوان بخاتە مەترسی وسەرقاڵ كردن بە دابین كردنی پێداویستییەكانی ڕۆژانەیان لە ئۆردوگاكان وئەمەش ئاسانكاری بوو بۆ ئەنجامدانی پرۆسە شومەكەی ئەنفال.

٢- كەمكردنەوەی ژمارەو ڕێژەی نەتەوەی كورد چ لە ڕووی ژمارەو یا ڕێژەی زیادبوونی سروشتی بە جێبەجێ كردنی جینۆسایدی بایەلۆژی وئابووری لە چوارچێوەی وولاتی عێراق بە ڕێگە وشێوازی جیاواز لەوانە كۆمەڵكوژكردنیان،لێكجیاكردنەوەو هەڵوەشاندنەوەی خێزان وڕاگواستنیان وبەعەرەب كردنیان....هتد بە بەهانەی كورد بونیان ویارمەتی دانی هێزی پێشمەرگە وبوونی نەوت لەم ناوچانە، ئەمەش پلانێكی درێژ خایەنە. جێگای ئاماژەیە گشت سەرچاوە فەرمییەكان ونافەرمییەكان ئاماژە بەوە دەكەن كە ژمارەو ڕێژەی گوند نشینەكان لەو ناوچانەی كەوتوونەتە ژێر شاڵاوی ئەنفالی چوار زیاترە لە شارنشین، بۆ نموونە ڕێژەی گوندنشین لە ناحیەی ئاغجەلەر (٩٢٪) بووە لە ساڵی ١٩٧٧، بەڵام بە هۆی ڕاگواستنی دانیشتوانی ناوچەكە ڕێژەكان تا ڕادەیەكی زۆر پێچەوانە بونەتەوە لە چەمچەماڵ-ئاغجلەر ڕێژەی گوندنشین گەیشتۆتە (٢٨٪) و شارنشین گەیشتۆتە (٧٢٪) [١٧].

لەقەزای كۆیە ناحیەی تەقتەق ودێگەڵە ڕێژەی گوندنشین(٩٠٪ - ٩٦٪) بووە، ولەسەنتەری كۆیە نزیكەی (٦٥٪) بووە لە ساڵی

١٩٧٧، و ڕێژەكە گۆڕانكارى بەر چاوى بە خۆوە بينيوە، ڕێژەى شارنشين نزيكەى(٩٧٪)، وگوندنشين (٣٪) تۆماركراوە لە سالّى ١٩٨٧ [١٨]. ئەمەش ئاماژەيەكى ڕوونى كاريگەرى پرۆسەكانى تەعريب وڕاگواستن وئامادەكاريیە بۆ ئەنفالكردنى دانيشتوان و وێرانكردن وسووتاندنى گوندەكانى ناوچەكە،

٣- پاش سەرنەكەوتنى پرۆسەى بەعەرەبكردنى كەركووك وناوچەكە بە ڕێژەيەكى بەرچاو ڕژێم بيرى لە ڕێگەى تر كردەوە بۆ كەمكردنەوەى كورد لە ناوچەكە، چونكە سەرەڕاى ئەو پرۆسە دژ بە مرۆڤايەتيانە لە بەعەرەبكردن وڕاگواستن هێشتا ژمارەى نەتەوەى كورد لە زێدى باب وباپيرانى زياتربوو لە عەرەب، ئەمەش وايكرد ڕژێم هەولّەكانى چڕتر بكاتەوە وشێوازى تر بەكاربهێنێت بۆ نەهێشتنى كورد ئەويش ئەنجامدانى پرۆسە شومەكەى ئەنفال بوو،

بەلّگەى خۆنەويستيش لەسەر ئەمە قسەكانى حەسەن على مەجيدە كە لە كۆبوونەوەيەكيدا دەلّێت ڕژێم پارەيەكى زۆرى بۆ كەمكردنەوەى ژمارەى كورد لە پارێزگاى كەركووك سەرف كردووە بەلّام تا ئێستا ژمارە وڕێژەى كورد زياترە لە عەرەب، لەبەر ئەوە پێويستە بير لە ڕێگەيەكى ترى كەمكردنەوەى كورەدكان بكەينەوە، ئەويش ئەنفال كردنيانە [١٩].

٤- ئامانجەكانى ترى پرۆسەى ئەنفال شێواندنى مێژوو وكەلتورى كوردەواريى بوو، مەبەست تيايدا ناساندنى نەتەوەى كورد بوو بە جيهان وولّاتانى ئيسلامى و هەرێمى وەك تێك دەرانى ئاسايشى عێراق ونەتەوەيەكى شەڕانگێز ودژ بە ئاشتى وپێشكەوتن، جا باشترين ڕێگە كۆمەلّكوژكردنيانە بە شێوازى جياواز.

٥- هەولّێكى ترى ڕژێمى بەعس دروست كردنى دووبەرەكى بوو لە نێو كۆمەلّگاى كوردەوارى ئەمەش جۆرێكە لە جينۆسايدى كۆمەلّايەتى دژ بە نەتەوەى كورد ئەنجام درا، كە ڕژێم پلانى دارِشت بۆ نانەوەى دووبەرەكى بە تايبەتى لە نێوان خێلّ وهۆزەكانى كوردەوارى(سۆران و بادينان) لەلايەك وهێزى شۆڕشگێرى كورد و جاشە كوردەكان، لەبەر ئەوە جاشەكوردەكانى بادينانى هێنايە گەرميان و سلێمانى و كەركووك وهەولێر و بە پێچەوانە جاشەكانى ناوچەى سۆرانى دەبردە بادينان بۆ نانەوەى تۆوى دووبەرەكى لە نێوانيان بۆ ماوەيەكى درێژ.

٦- رژێمى عێراق هەموو تواكانى خستە گەڕ بۆ درزخستنە نێو تاكەكانى خێزان بە مەبەستى تێكدانى شێرازەى خێزان وبارى كۆمەلّايەتى ودەروونى تاكى كوردئەمەش بەشێكە لە جينۆسايدى كۆمەلّايەتى، لەهەمان كاتدا كارى كرد بۆ بلّابوونەوەى بێكارى وبەرزكردنەوەى ديارەدى هەژارى، لە ئەنجامدا وێرانكردنى

ئابووری بەهێزی ناوچەكە بە گشتی و ئەوبەرو ئەو بەری زێی بچووك بە تایبەتی، ئەمەش ئامانجێكی تری ڕژێم بووكە بەشێكە لە جینۆسایدی ئابووری وبرسیكردنی دانیشتوانی ناوچەكە، بۆ ئەم مەبەستەش دارو دەستەی عەفلەقی دەستیان كرد بە سووتاندن و وێران كردنی زەوییە كشتوكاڵییەكان و ڕەز وباغی دانیشتوانی ناوچەكە، بۆ نموونە بەشی چەپی زێی بچووك خاوەنی زیاتر لە (١٣٧ هەزار)دۆنم زەوی شیاوی كشتوكاڵی بوو، وە بەشی لای ڕاستی زێیەكە (قەزای كۆیە) ڕووبەری زەوییە شیاوەكانی بۆ كشتوكال گەیشتۆتە (١٩٦٨٠٠) دۆنم. كۆی گشتی ڕووبەری زەوی كشتوكاڵی لەو ناوچانەی كەوتنە ژێر شاڵاوی ئەنفالی چوار گەیشتە(٣٣٣٨٠٠) دۆنم، وبەپێی داتاكانی كشتوكاڵی كەركووك (چەمچەماڵ وسەنتەری كەركووك) وپارێزگای هەولێر(قەزای كۆیە) نزیكەی زیاتر لە (٦٤٪) كە دەكاتە نزیكەی (٢١٣٦٣٢)دۆنم بە بەروبوومی كشتوكاڵی جێندرابوو، لە هەمان كاتدا ڕووبەری ئەو زەویانەی وەك پاوان سوودیان لێوەردەگیرا لە ناوچەكە (١٦٥.٨٩)دۆنم بوو لە لای چەپی زێی بچووك، (٤٥٨٨٠٠) دۆنم لە بەشی ڕاستی زێی بچووك بە گشتی ڕووبەری پاوان ولەوەڕگاكانی وێرانكراوی ناوچەكە گەیشتە(٦٢٣٨٨٩)دۆنم.

بێگومان ئەمەش كاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر سامانی ئاژەڵی ناوچەكە[٢٠] .

٧- تێكدانی ژێرخانی ئابووری ناوچەكە ئامانجێكی تری ڕژێم بوو كە بە جێبەجێ كردنی شاڵاوی ئەنفال سێكتەرە خزمەتگوزارییەكانی ناوچەكەی دارماندوو بۆ ئەوەی دانیشتوانی ناوچەكە لە ڕووی ڕۆشەنبیری وخوێندەواری وپێشكەوتن لە دواوەی كۆمەڵگای عێراق وناوچەكە دابن، خشتەی خوارەوە ئاماژەیە بە تێكدان وڕووخانی ژێرخانی ئابووری ناوچەكە، لە پاشان دەستكرا بە سووتاندن و خاپووركردنی خانووەكانی گوندەكان.

٤- جوگرافیای ئەنفالی چوار:-

ئەو شوێنانەی كەوتنە بەر شاڵاوی ئەنفالی چوار ئەو گوند وئاوایانە بوو كەوتونەتە هەردوو پارێزگای كەركووك وهەولێر، بە تایبەتی ئەم بەر وئەو بەری زێی بچووك، لە باكوورەوە ڕێگای نێوان هەولێر وسەنتەری كۆیە و لە باكووری ڕۆژهەڵاتەوەش دەریاچەی دۆكان ودۆڵی خەلەكانە، ولە ڕۆژهەڵاتیشەوە ڕێگای كەركووك-چەمچەمال-بازیان پیرەمەگروونە، و لە باشووریش ڕێگای هامیلتۆنە لەكەركووك – پردێ، لە ڕۆژئاواوەش ڕێگای قوشتەپە- دێگەڵە تا چیای چێشكە، لە باكووری ڕۆژئاواوەش بەتەریی لەگەڵ ڕێگای قوشتەپە – دێگەڵە درێژ

دەبێتەوە لەگەڵ بەرزاییەكانی بنەباوی تا دۆڵی خەلەكان، نەخشەی (٢).

بەم شێوەیە ئەو ناوچانەی كەوتوونەتە ناو سنووری شاڵاوی ئەنفالی خاڵخاڵان (ئەنفالی چوار) ڕووبەرەكەی گەیشتە نزیكەی (٣٩٨٥)كم٢ ،بەڵام ڕووبەری ئەو گوندو ناحیانەی بە پڕاكتیكی كەوتنە بەر شاڵاوەكە گەیشتە نزیكەی(٢٥٤٨)كم٢ [٢١]، بە ڕێژەی نزیكەی (٦٤٪) ناوچەكە.

ناوچەی توێژینەوە لە ڕووی بەرزی ونزمییەوە دەكەوێتە ناوچەی نیمچە شاخاوی، هەر چەندە لە باشوورەوە بەرەو باكوور بڕۆین بەرزی لە یاستی ڕووی دەریاوە زیاد دەكات، بە گشتی بەرزی ناوچەكە لە نێوان(٢٥٠ –١٤٧٢) مەترە. بە شێوەیەكی گشتی ناوچەكە لە یەكەی بەرزی و نزمی جیاواز پێكهاتووە، كەواتە بەشی باشوورو باشووری ڕۆژئاوای دەشتەكانی جۆلاك ویانەمانە وبەرزییان دەگاتە(٦٥٠) مەتر، لەهەمان كاتدا چەند بانێك لە خۆ دەگرێت گرنگترینیان بانی مەقانە كە بەرزییەكەی لە نێوان (٦٥٠ – ١٠٠٠)مەترە، ئەم دوو یەكەیەی ئاماژەمان پێكرد ڕووبەرێكی شیاوی و ئەو بەشەی كە دەمێنێتەوە كە بەرزییان لە١٠٠٠ مەتر زیاترە و لە (١٥٠٠)مەتر كەمترە سوودی لێوەرگیراوە بۆ ڕەزداری وئەوەی تر شیاوە وەك پاوان و لەوەڕگا، نەخشەی(٣).

ناوچەی توێژینەوە لە ڕووی ڕەگەزەكانی ئاووهەواوە ناوچەكە بە گشتی زستانی سارد وباراناوییە وهاوینیشی گەرم و ووشكە. هەرچەندە لە باشووری ناوچەكە بەرەو باكوور بڕۆین پلەكانی گەرما دادەبەزێت، داتای وێستگەكان ئاماژە بەوە دەكەن كە تێكڕایی پلەی گەرمای ساڵانە لە چەمچەماڵ (١٩،٦)پلەی سەدی تۆماركراوە، و(١٧،٢ – ٢٠،٥ – ٢١،٧) پلەی سەدی لە وێستگەكانی (بازیان – كۆیە – تەقتەق) یەك لە دوای یەك تۆمار كراوە، خشتەی(٣).

لە ڕووی باران بارینەوە ناوچەكە سستمی باران بارینی سستمی بارانی دەریای ناوەڕاستە بە گشتی لە ناوەڕاستی مانگی تشرینی یەكەم دەست پێدەكات تا مانگی مایس. وتێكڕای بارانی ساڵانە لە ناوچەكە جیاوازە، هەرچەندە لە باشوورییەوە بەرو باكوور و باكووری ڕۆژهەڵات بڕوین بڕی ساڵانەی باران زیاد دەكات، داتاكانی وێستگەی بازیان و كۆیە بڕی بارانی ساڵانە (٦٨٥ – ٦٧٠)ملم تۆماركراوە، بەڵام لەوێستگەكانی (كەركووك– چەمچەماڵ – تەقتەق) بڕی

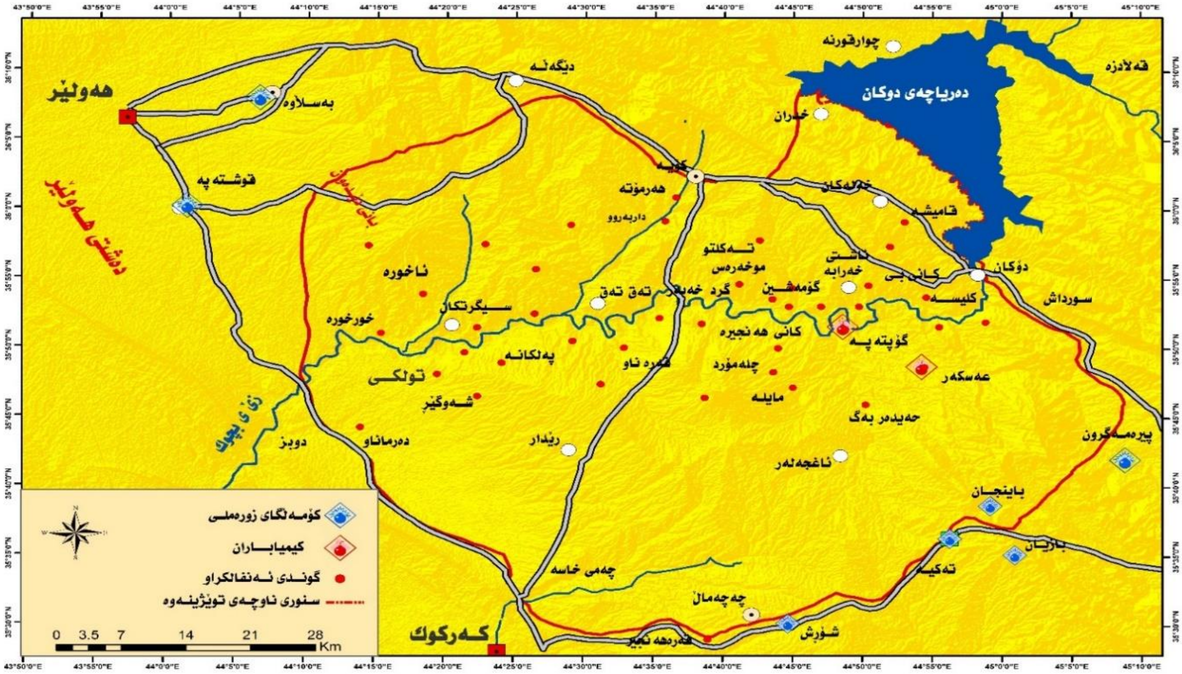

نەخشەی(٢) شوێنی جوگرافی شاڵاوی ئەنفالی چوار.
کاری توێژەر بە بەکار هێنانی ArcGIS v.10,3

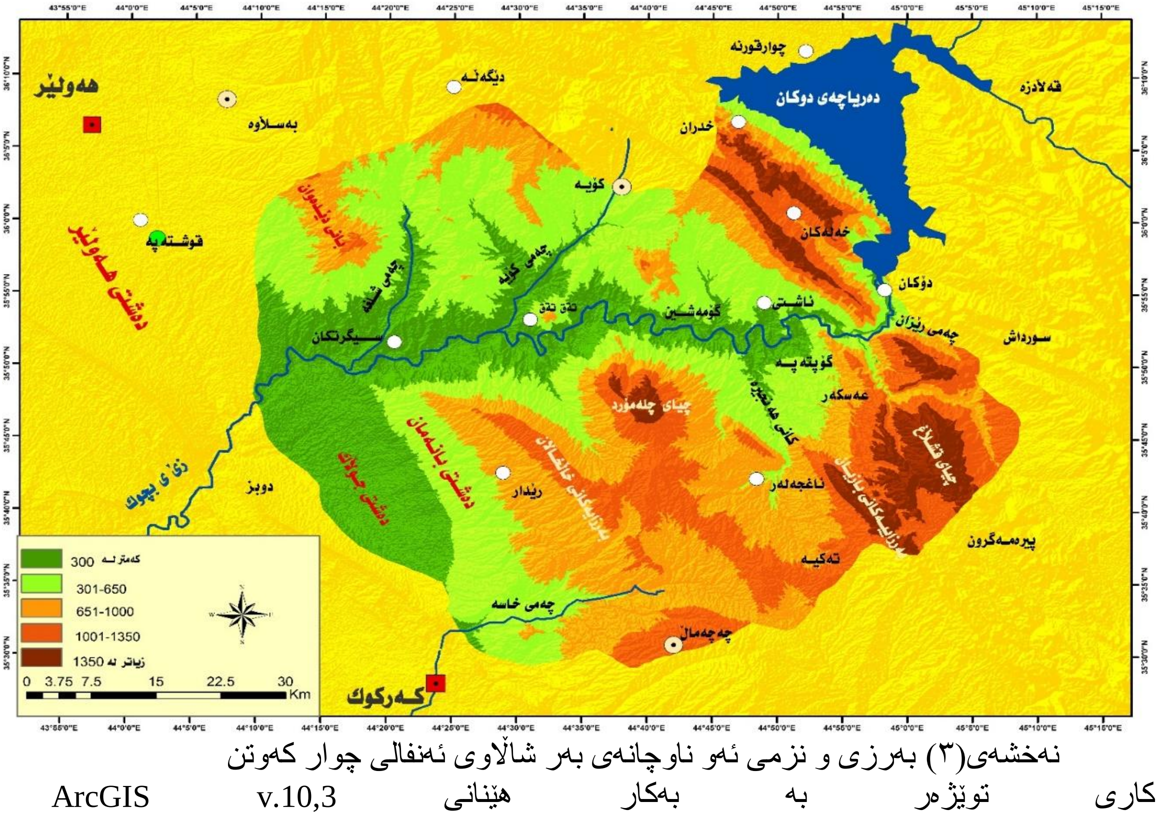

نەخشەی(٣) بەرزی و نزمی ئەو ناوچانەی بەر شاڵاوی ئەنفالی چوار کەوتن
کاری توێژەر بە بەکار هێنانی ArcGIS v.10,3

بارانی ساڵانە گەیشتۆتە(٣٤٦ – ٤٥١ –٤٧٩) ملم، خشتەی (٣).

جێگای ئاماژەیە ناوچەی توێژینەوە ئاووهەوایەكی گونجاوی هەیە بۆ ئەنجام دانی كرداری كشتوكاڵ كردن بە هەردوو بەشی(ڕووەكی – ئاژەڵی)، لەبەر ئەوە ساڵانە بەرهەمی ڕووەكی زستانە و هاوینەو سامانی ئاژەڵی ورەزو باغەكان لە ناوچەكە بەشێكی زۆری لە پێداویستیەكانی دانیشتوانی ناوچەكەی دابین دەكرد ولە هەمان كاتدا بەشداری دەكرد بەشێك لە داهاتی دانیشتوان بە مەبەستی باشكردنی بژێوی ژیانیان، وهەلی كاری بۆ ڕێژەیەك لە دانیشتوان دابین كردبوو، لەبەر ئەوە ڕژێم یەكێك لە ئامانجەكانی ڕووخانی باری ئابووری دانیشتوانی ناوچەكە بوو، كە توانی لە ڕێگەی شاڵاوی ئەنفالی چوار تا ڕادەیەكی زۆر ئامانجە گڵاوەكانی بێنێتە دی.

لە ڕووی خاكەوە ناوچەكە خاكیكی بەپیتی هەبوو وشیاو بوو بۆ ئەنجامدانی كرداری كشتوكاڵكردن بە تایبەتی بەروبوومی زستانە وهاوینە، لە هەمان كاتدا ئەو زەوییانەی شیاو نەبوون بۆ كشتوكاڵ شیاو بوون بۆ بەخێوكردن و لەوەڕاندنی ژمارەیەكی زۆری ئاژەڵی مەڕ وبزن و مانگا...هتد. توێژینەوە جوگراهییەكان ئاماژە بەوە دەكەن كە بەشی زۆری خاكی ناوچەكە لە جۆری قاوەییە بە ئەستوری جیاواز وشیاوە بۆ چاندنی زۆربەی بەروبوومە كشتوكاڵییەكان، لەگەڵ بوونی خاكی كەستەنائی ولیپۆسۆڵ و هەردەكان بە ڕێژەیەكی كەمتر. ڕژێمی عەفلەقی بە بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی وچەكی قەدەغەكراوی تر تا ڕادەیەكی زۆر تایبەتمەندییەكانی خاكی ناوچەكەی تێكدا.

ناوچەكە لە ڕووی ئاوی سەرزەوی ئاوی ژێر زەوی دەوڵەمەندە، زێی بچووك بە ناوەڕاستی ناوچەكە تێدەپەڕێت، سەرەڕای تێپەڕبوونی چەندین چەمی وەرزی وبوونی كانی وكارێزی دەوڵەمەند بە ئاوی شیاو بۆ گشت پێداویستییەكان، ئەمەش كاریگەری تەواوی هەبووە لە سەر كشتوكاڵ وپێداویستییەكان وخزمەتگوزارییەكانی تر. لەبەر ئەوە ڕژێم دەستی كرد بە پڕكردنەوەی بیرو كارێزەكانی، سەرەڕای پیسكردن وووشككردنی كانییەكانی ناوچەكە.

بە هەمان شێوە ناوچەكە دەوڵەمەندە لە رووی ڕووەكی سروشتی،چونكە بە گشتی ناوچەكە بڕی بارانی ساڵانەی دەگاتە (٤٥٠)ملم ساڵانە، ئەمەش هۆكارێكی گرنگی سەركەوتنی كرداری كشتوكاڵییە ئەمە لەلایەك بەشیكی زۆری ناوچەكە ئەگەر كشتوكاڵیشی تیادا ئەنجام نەدرێت گەنجاو ترین شوێنە بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەكانی ناوچەكە، سەرەڕای ئەوەش ڕووەكی سروشتی ناوچەكە هەندێكیان خۆراكی سروشتیین بۆ دانیشتوانی ناوچەكە و بەشەكەی تریش وەك ئالیكیكی سروشتی تەر سوودی لێوەردەگیرێت بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵان. ئەمەش بە شێوەیەك لە

شێوەکان بە شداری دەکات لە بەرزکردنەوەی داهاتی جوتیارانی ناوچەکە، کەواتە بە سووتانی لەوەڕگاکان وڕووەکی سروشتی ناوچەکە لەلایەن ڕژێمەوە ڕاستەوخۆ کاریکردە سەر دابەزینی داهاتی دانیشتوانی ناوچەکە ولە هەمان کاتدا ژمارەیەکی زۆر لە سامانی ئاژەڵی لە ناوچوون بە تاڵان بردران، بێگومان ئەمەش ئامانجێکی گرنگی پرۆسەی ئەنفال بوو لەلایەن ئەنفالچیان.

پێویستە ئەوەشمان لەبیر نەچێت ئەو ناوچانەی کە دیاری کرابوو ئەنفالی چواری تیادا ئەنجام بدرێت بە پێی توێژینەوە جیۆلۆجییەکان ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە سامانی سروشتی بە تایبەتی نەوت وگاز دانیشتوانەکەی کوردن لە بەر ئەوە ڕژێم بیری لەوە کردەوە دەست بەسەر ئەو ناوچەیە دابگرێت تەعریبی بکات کوردەکان ڕاگوازێت تیایدا، ئەوە پرۆسە یەك لە دوای یەکەکانی ئەنجامدا (ڕاگواستن – تەعریبکردن – ئەنفالکردن).

لە ڕووی دانیشتوانەوە ناوچەکە گۆڕانکاری بەرچاوی بە خۆوە بینیوە لە ڕووی ژمارەو دابەشبوونی ژینگەیی وچڕی....هتد، وەك لە پێشەوە ئاماژەمان کردووە، و لە ئاکامە دیموٚگرافییەکان زیاتر تیشکی دەخەینە سەر لە داهاتوو.

5- ئاکامە جوگرافییەکانی شاڵاوی ئەنفالی چوار:-

مەبەست لە ئاکام ئەو دەرئەنجامە ئەرێنی ونەرێنیانەیەی کردارێك یا هۆکاریك یا پرۆسەیەك یا سیاسەتێك یا بڕیارێکە لە دواییدا دەکەوێتەوە، کەواتە ئاکامە جوگرافییەکان ئەو دەرهاوێشتە جوگرافییانەن کە ڕەنگدانەوەی جوگرافییانەیان هەیە لە سەر ئەو ناوچەکە. جا ڕەنگە ئاکامەکان جیاواز بن و پەیوەندییان بە یەکەوە هەبێت و لە دەرجامی هۆکارێك یا کۆمەڵە هۆکارێك بێت، سەرەڕای ئەوە ڕەنگە ئاکامەکان ودەرهاوێشتەکانی ئەرێنی بن یا نەرێنی ڕاستەوخۆ دەرنەکەون دوای ماوەیەکی کورت، بەڵکوهەدنێکی تر ناڕاستەوخۆ یا دوای ماوەیەکی درێژ دەردەکەون.

جێگای ئاماژەیە هەرچەندە زام وبرینەکانی پرۆسە دڕندانەکەی ئەنفالی کوردستان بە گشتی و ئەنفالی گۆپتەپە وعەسکەر بە تایبەتی سارێژ نابێت، بەڵکو تا ئێستاش خوێنی لێدەتکێت لە ئەنجامی ئاکامە جوگرافییەکانی نەرێنییەکانی جێهێشتووە لە سەر کۆمەڵگای کوردەواری، بەڵام بە بیرو بۆچوونی توێژەر سەرەڕای ئاکامە نەرێنییەکانی هەندی خاڵی ئەرێنیشی هەبوو کە بە پۆزەتیڤانە شکایەوە بۆ دۆز و کێشەی نەتەوەی کورد لە پاشان ئاماژەیان پێدەکەم. لە خوارەوە

تیشك دەخەمە سەر ئاكامە جوگرافییە نەرێنییەكان وئەرێنییەكانی پرۆسەكە.

١-٥ ئاكامە نەرێنییەكان:-

5-1-1 ئاكامە دیمۆگرافییەكان:

ئاكامە دیمۆگرافییەكان یەكێكە لە دیارترین دەرهاویشتە جوگرافییە نەرێنییەكانی پرۆسەی ئەنفالی چوار، چ لە ڕووی كەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوان بێت یا دابەزینی چڕی وگەشەی سروشتی دانیشتوانی ناوچەكە یا خود دابەشبوونی ژینگەیی(شارنشین – لادێنشین)، لە خوارەوە گرنگترین دەرئەنجامە سلبییەكان دەخەین ڕوو:-

١-پرۆسەی ئەنفال كاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لە سەر كرداری دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان (شارنشین – گوندنشین)، بۆ نموونە ڕێژەی لادێنشین لە ناحیەی ئاغجەلەر (٩٢٪) بووە لە سالی ١٩٧٧، بەلام بە هۆی ڕاگواستنی دانیشتوانی ناوچەكە ڕێژەكان تا ڕادەیەكی زۆر پێچەوانە بونەتەوە لە چەمچەماڵ-ئاغجلەر ڕێژەی گوندنشین گەیشتۆتە (٢٨٪) و شارنشین گەیشتۆتە (٧٢٪) لە سالی ١٩٨٧[٢٢] .

لە قەزای كۆیە ناحیەی تەقتەق و دێگەلە ڕێژەی گوندنشین(٩٠٪ - ٩٦٪) بووە، و لەسەنتەری كۆیە نزیكەی (٦٥٪) بووە لە سالی ١٩٧٧، و ڕێژەكە گۆڕانكاری بەر چاوی بە خۆوە بینیوە، ڕێژەی شارنشین نزیكەی(٩٧٪)، وگوندنشین (٣٪) تۆماركراوە لە سالی ١٩٨٧[٢٣]. ئەمەش ئاماژەیەكی ڕوونی كاریگەری پرۆسەكانی ڕاگواستن وئامادەكارییە بۆ ئەنفالكردنی دانیشتوان و وێرانكردن وسووتاندنی گوندەكانی ناوچەكە،

٢-كەمبوونەوەی ڕێژەی گەشەی سروشتی دانیشتوان لە ئەنجامی لێك جیاكردنەوەی خێزان(ژن و مێرد) وكەمبوونەوەی پرۆسەی پێكهێنانی خێزان. داتاكانی گەشەی دانیشتوان ئاماژ بەوە دەكەن كە ڕێژەی گەشەی دانیشتوانی كۆیە لە سالی ١٩٧٧ (1.8 ٪) بووە، بەلام بە شێوەیەكی بەرچاو كەمیكردووە تا گەیشتۆتە (-1.6٪) لە سالی ١٩٨٧، [٢٤].

٣- لەئەنجامی ئەودوو هۆكارەی سەرەوە ژمارەی دانیشتوانی ئەو ناوچانەی كەوتبوونە ژێر شالاوی ئەنفالی چوار كەمبوونەوەیەكی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە وسەرەڕای دابەشبوونیان وچڕییان بە شیویەكی نا هاوسەنگ و نارێك، بۆ نموونە ژمارەی دانیشتوان قەزای كۆیە لە سالی ١٩٧٧ گەیشتۆتە نزیكەی (٤٨١٢٧)كەس، بەلام ژمارەكە لە سالی١٩٨٧ كەمبۆتەوە بۆ (٤٠٧٤٧) كەس، ڕێژەی گەشەی دانیشتوانی قەزاكە بە نێگەتیڤ بووە وەك لە سەرەوە ئاماژەی پێكراوە.

٤- تێكدانی هاوسەنگی ڕەگەزی (نێر – مێ) لە ئەنجامی شونبزركردنی پیاوان و لە سێدارەدانیان

كوشتنی ئافرەتی دووگیان، هەتككردنیان، ئەمەش ڕۆڵی كاریگەری هەبوو لە سەر كەمبوونەوەی پێكهێنانی خێزان(نوێ – دووبارە) بە تایبەتی دوای پڕۆسەكە.

٥- تێكدانی هاوسەنگی نەتەوەیی لە ناوچە ئەنفالكراوەكان، بە تایبەتی لەم بەر و ئەوبەری زێی بچووك، ئەمەش بە ڕوونی هەستی پێدەكرێت لە كاتی ئامادە كردنی نەخشەی دابەشبوونی دانیشتوانی ناوچە ئەنفالكراو وكیمیاباران وڕاگواستراوەكان وبە عەرەبكراوەكان، ئەمەش هۆكاری زیادبوونی ژمارەو ڕێژەی عەرەبە وكەمبوونەوەی كوردە .

٥-١-٢ ئاكامە ژینگەییەكان:

لایەنێكی تری ئاكامە نەرێنییەكانی شاڵاوی ئەنفالی چوار تێكدانی ژینگەی ناوچەكە بوو، كە بە ئاكامە ژینگەییەكان دەناسرێت، ڕژێم كاری كرد لەسەر گۆڕینی ژینگەیەكی شیاو بۆ ژیانی مرۆڤ و زیندەوەرانی تر بۆ ژینگەیەكی نەشیاو پاش وێرانكردنی گوند و پڕكردنەوەی كانیاو بیرو كارێزەكان وسوتاندنی دارستانەكان و دارمانی ژێرخانی ئابووری ناوچەكە وتێكدانی زەوییە كشتوكاڵییەكان وسووتاندنیان. لە خوارەوە تیشك دەخینە سەر چەند لایەنێكی تێكدانی ژینگەیی ناوچەكە.

١- تێكدان وپیسكردنی تایبەتمەندییەكانی فیزیائی وكیمیائی خاكی ناوچەكە.دوای وێرانكردنی وسووتاندنی زەوییە كشتوكاڵییەكان و بەكارهێنانی چەكی قەدەغەكراو وەك چەكی كیمیائی لە هەردوو گوندی گۆپتەپە وعەسكەر، كە بووە هۆی پیسبوونی خاكی ناوچەكە.

٢- تێكدانی تایبەتمەندییەكانی ئاوی(سەر زەوی – ژێر زەوی) ناوچەكە، لە ئەنجامی بەكارهێنانی چەكی كیمیائی وقەدەغەكراو، سەرەڕای كۆنكریت كردنی سەرچاوەی كانییەكان و كارێزەكانی ناوچەكە كە نزیكەی (١٢٧) كانی و كارێز و پڕۆژەی ئاو بوو.

٣- پیسكردنی هەوای ناوچەكە ئەگەر بۆ ماوەیەكی كاتی ودیاریكراویش بێت، سەرەڕای تێكدانی جوانی ژینگەی سروشتی ناوچەكە.

٤- تێكدانی ڕووپۆشی ڕووەكی ناوچەكە (گژوگیا – دارستان)، لەناوبردنی ئاژەڵ و پەلەوەرەكانی ناوچە ئەنفالكراوەكان وڕاگوێزراوەكان. كە سامانێكی سروشتی گرنگی ناوچەكەن.لە ئەنجامدا نزیكەی(٦٢٣٨٨٩) دۆنم پاوان و لەوەڕگای سروشتی لەم بەر وئەو بەری زێی بچووك لە ناو چوون وتێكدران وسوتێندران. سەرەڕای لە ناوچوونی دەیان هەزار سەر مەڕومالاَت و مانگای دانیشتوانی ناوچەكە.

5- 3-1 ئاكامە ئابوورییەكان:

لە هەمان كاتدا سێكتەرێكی گرنگی ناوچەكە تووشی دارمان هات ئەویش سێكتەری ئابووری بوو، لە ڕووی (كشتوكاڵ – پیشەسازی –

گواستنەوە وبازرگانی وژێرخانی ئابووری ناوچەکە). لە خوارەوە ئاماژە بە هەندێك لەو ئاکامانە دەکەین:-

١- هۆکارێکی کاریگەر بوو لە سەر کەمبوونەوەی بەرهەمی کشتوکاڵی ناوچەکە و دەوروبەری لە ڕووی لایەنی ڕووەکی وئاژەڵی، چونکە زیاتر لە(٣٣٣٠٠٠) دۆنم شیاو بوو بۆ کشتوکاڵ، ونزیکەی (٦٤٪)ی ئەم ڕووبەرە بە بەروبوومی ڕووەکی چێندرا بوو، ئەم ڕووبەرە بەتەواوەتی وێران کرا، لە هەمان کاتدا نزیکەی(٦٢٤٠٠٠) دۆنم لە پاوان و لەوەرگاکان سووتێندران، بێگومان ئەمەش کاریگەری ڕاستەوخۆ ونەرێنی هەبوو لە سەر سامانی ئاژەڵی لە ڕووی بڕو وجۆرەوە لە هەمان کاتدا کاری کردە سەر بڕو وجۆری بەرووبومی ئاژەڵی لە ناوچەکە.

٢ـــئەنفالچییەکان دەستیان کرد بە لەناوبردنی ئاژەڵ و پەلەوەرەکان ومێشی ناوچە ئەنفالکراوەکان، و تێکدانی ژینگەی کشتوکاڵی ناوچەکە، سەرەڕای تالانکردنی ئامێرە کشتوکاڵییەکانی ناوچەکە (ماتۆڕی ئاو – تراکتۆر – دەڕاسە ..هتد).

٣- پەکخستنی پیشەسازییە دەستییەکانی ناوچەکە، هەرچەندە پیشەسازی سادە و ساکار بوون بەڵام لەگەڵ ئەوەش کاری کردە سەر بەشێك لەداهاتی دانیشتوانی ناوچەکە.

٤- لە ناوبردنی ڕێگاکانی هاتووچۆی ناوچەکە، هەرچەندە زۆر پێشکەوتوو نەبوون، ئەمەش کاری کردە سەر پچڕانی پەیوەندی نێوان لادێکان لەلایەك وسەنتەری شار وشارۆچکەکان ولاوازکردنی پرۆسەی بازاڕکردن.

٥- تێکدانی ژێرخانی ئابووری ناوچە ئەنفالکراوەکان، بە مەبەستی بڵاوبوونەوەی هەژاری وبێکاری ئەمەش ڕەنگدانەوەی نەرێنی هەیە لە سەر باری ئابووری دانیشتوانی ناوچەکە، چونکە زۆربەی دانیشتوانی ناوچەکە خەریکی کاری کشتوکاڵێن ودابین کردنی بژێوی ڕۆژانەیان بەندە بە کشتوکاڵ کردن یا خود بەخێو کردنی ئاژەڵ (ماڵات – پەلەوەر – مێش هەنگوین).

٦- تێکدانی تایبەتمەندییەکانی ئاوی(سەر زەوی – ژێر زەوی) ناوچەکە، ئەمەش کاری کردە سەر کرداری کشتوکاڵی ناوچەکە.

٧- لە شاڵاوی ئەنفالی چوار (١٢٧) گوندی ناوچەکە بەر شاڵاوی ئەنفالی چوارلە ڕۆژی (٣ تا ٨ /٥ ساڵی ١٩٨٨، و(١٤٠) گوندی تریش ڕووبەڕووی ڕاگواستن بووەوە، ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی دانیشتوانی ناوچەکە لە مرۆڤی بەرهەمهێنەوە بگۆڕێن بۆ مرۆڤی بەکاربەر، ئەمەش کاریکردە سەر باری ئابووری دانیشتوانی ناوچەکە، لەهەمان کاتدا گرانی وبێکاری لە نێو

شار شاروچكەكان چەندين كێشەی كۆمەڵایەتی وخزمەتگوزاری دروست كرد.

5- 1-1 ئاكامە سیاسی و جیوبوڵە تییەكان:

لایەنێكی تری جوگرافی وجیۆپۆلەتیكی كە كەوتە بەر نەعلەتەی پرۆسە شومەكەی شاڵاوی ئەنفالی چوار، ئەویش لایەنی سیاسییە، كە لەم خاڵانە دەیان خەینە ڕوو:-

١- لەناو بردنی پیاوان(ڕەگەزی نێر) وەك هێزی دەستی كار ،كەواتە هەژاركردنی خێزانەكان ودروست بوونی بێكاری كەواتە ئاسایشی نەتەوەیی دەكەوێتە ژێر مەترسی. لە هەمان كاتدا هۆكارێكە بۆ تێكدانی یەكپارچەی نێومالی كورد.

٢- بێهێزكردنی هێزی پێشمەرگە لە دەرئەنجامی ئەنفالكردنی گەنج و لاوی كورد لەلایەك، نەمانی هێزی پالپشتی بۆ پێشمەرگە لەلایەكی تر.

٣- وێرانكردنی گوند و ئاواییەكانی ناوچەكە بەمانای وێرانكردنی ئابووری ناوچەكە دێت وەك ووتراوە ئابووری وسیاسیە دوو ڕووی یەك دراون، كەواتە ڕووخاندنی ئابووری بە مانای كەم كردنەوەی قورسایی سیاسی، كەواتە ڕووخانی ئابووری ،جا بەمەبەستی دابین كردنی بەشێكی زۆری خۆراك دەبێت پشت بە وولاتی عێراق وهەرێمی ببەستین ئەمەش وا دەكات بكەوینە ژێر كاریگەری سیاسەتی عێراق وولاتانی دەورووبەر).

٤- پرۆسەی ڕاگواستن و شالاوی ئەنفال هۆكار بوو بۆ كۆچكردنی ژمارەیەكی زۆری دانیشتوان بۆ دەرەوەی وولات، ئەمەش لە ڕووی سیاسیەوە كاریگەری نەرێنی هەیە لە سەر ئێستاوداهاتووی دانیشتوانی ناوچەكە.

سەرەڕای ئەم ئاكامانە نەرێنیانەی ئاماژەمان پێكردچەندین ئاكامی تر سەریان هەلدا كە پەیوەند بوو بە جوگرافیای شار وخزمەتگوزاری، كە لەم چەند خالەی خوارەوە دەیانخەینە ڕوو:-

١- گۆڕانی سیمای شارەكان ، دروستبوونی دیاردەی بەگوندبوونی شارەكان.

٢- سەرهەلدانی بێكاری و هەژاری و دیاردەی سوالكردن بە شێوەیەكی بەرچاو لە شارەكان.

٤- دروستبوونی كێشەی جیاواز لە نێو شار وشارۆچكەكان(كۆمەلایەتی - ئابووری - دەروونی - هاتووچۆ - كەلوپەلی خۆراكی - خزمەتگوزاری ...هتد.

٢-٥ ئاكامە ئەرێنییەكانی شاڵاوی ئەنفالی چوار:-

شاڵاوەكانی ئەنفال بە گشتی و ئەنفالی چوار بە تایبەتی ژان وبرینێكە زەحمەتە سارێژ ببێت لەگەڵ هەر بیركردنەوەیەك خوێنی لێدەتكێت وەدەكولێنەوە، لەگەڵ سالیادەكان ونەبوونی سۆراغی شونبزرەكان وبێسەرو شوێنەكان وئەنفالكراوان زامەكان نوێدەبنەوە. بەلام لەگەڵ ئەوەش توێژەر ڕەنگە بە پێچەوانەی ئەو توێژەر و نووسەر وكەسانەی توێژینەوەیان ئەنجام داوە لە سەر پرۆسە شومەكەی ئەنفال تەنها تیشكیان

خستبێتە سەر لایەنە نەرێنییەکەی ئەم پڕۆسە نەفرەت لێکراوە،

لەگەڵ هەموو لایەنە نەرێنیەکانی شاڵاوی ئەنفال لە قڕکردن وویرانکردن وسوتاندنی گوند وزەوی کشتوکاڵی وکیمیابارانکردن وکۆمەڵکوژ کردنی نەتەوەی کورد، ڕەنگە بتوانین بلێین ئەنفال سەرەڕای بوونی دەرهاوێشتە نەرێنییەکان ئەم لایەنی ئەرێنیانەی تیادا بەدی دەکرێت، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر خاڵە ئەرێنییەکانی پڕۆسەکە:-

١-بەهێزترکردنی هەستی نەتەوایەتی لای تاکی کورد، دوای ئەنجام دانی شاڵاوی ئەنفالێ کورد بە گشتی و ئەنفالی چوار بە تایبەتی.

٢- کۆمەڵکوژ کردنی نەتەوەی کورد بە بێ جیاوازی ڕەگەز ولایەنی سیاسی هۆکارێکی بەهێز بوو بۆ لێك نزیك کردنەوە ویەکگرتنەوەی هێزە کوردییەکان، بۆیان دەرکەوت کە هێزە کوردییەکان یەك دوژمنیان هەیە ئەویش ڕژێمی بەعسە، بە بیرو بۆچوونی توێژەر دروست بوونی بەرەی کوردستانی ئاکام ودەرهاوێشتەی پڕۆسەی ئەنفال بوو وەك یەکێك لە هۆکارەکانی.

٣-شاڵاوەکانی ئەنفال ڕۆڵی کاریگەرو بەهێزی هەبوو لە پاڵپشتی کردنی هاونیشتمانانی کورد بۆ هێزی پێشمەرگە بە بێ جیاوازی.

٤- سەرەڕای ڕوودانی ئەم خاڵانەی سەرەوە گرنگترین ئاکامی ئەرێنی کە لە ئەنجامی کارە دڕندانەکەی هێزی داپلۆسێنەران هاتە دی ڕوودانی ڕاپەڕینە مەزنەکەی ئازاری ١٩٩١ بوو دژی هێزی داگیرکەر وویرانکەری گوند وئاواییەکانی کوردستان.

6- دەرئەنجام وپێشنیاز:-

٦-١ دەرئەنجام:-

توێژینەوەکە پاش تەواو کردنی گەیشتە ئەم دەرئەنجامانەی خوارەوە:-

١- ئەنفال بە پێی ماددەی دووەمی پەیماننامەی ژمارە (٢٦٠)ی ساڵی ١٩٤٨ی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، قەدەغەکراوە وئەنجامدەرانی سزا دەدرێن، کەواتە ئەنفال بەشێکە لە جینۆساید. هەرچەندە تاکو ئێستا بە نێو دەوڵەتی نەکراوە، وئەنجامدەرانی سزا نەدراون.

٢- دەرهاوێشتە وئاکامەکانی جوگرافییەکانی شاڵاوی ئەنفالی چوار هەندێکیان ڕاستەوخۆ دەرکەوتن، وەك: کۆمەڵکوژ کردن وتێکچوونی دیمۆگرافیای ناوچەکە، سووتان وویرانکردنی خانوو و ڕووبەرێکی فراوانی زەویە کشتوکاڵییەکان،ودزینی ماڵ سامانی دانیشتوان، وسەرەڕای دزینی سامانی ئاژەڵی وپەلەوەری وتێکدانی ژینگەیی ناوچەکە. وهەندێکیان پاش ماوەیەکی تر دەرکەوتن وەك تێچوونی باری ئابووری و بڵاوبوونەوەی بێکاری وهەژاری ودابەزینی بەپێزی ئافرەت وزیادبوونی سروشتی و گشتی دانیشتوان، وەك ئاماژەی پێکراوە کە

ڕێژەی زیاد بوونی سروشتی دانیشتوان (‎-١،٦) تۆماکرا. وهەندێ ئاکامی تر دوای ماوەیەکی درێژ دەرکەوتن وەك تێکچوونی شێرازەی خێزان وگۆڕینی مرۆڤی بەرهەم هێن بۆ بەکاربەر سەرەڕای ئاکامی کۆمەڵایەتی ترو دەروونی وکەلتووری.

٣- ژمارەی شەهید وئەنفالکراوەکانی ئەنفالی چوار گەیشتە (٤١٦٧)کەس، و ڕاگواستنی زیاتر لە(٨٠) هەزارکەس و وێرانکردنی (٢٦٧) گوند، کە (١٢٧) گوندیان ڕاستەوخۆ لە نێوان (٣ تا ٨ مایسی ١٩٨٨) بەر شاڵاوەکە کەوت.

٤- تویژینەوەکە دەریخستووە کە (٣٣٣٨٠٠) دۆنم زەوی کشتوکاڵی بەر شاڵاوەکە کەوتن و سووتێندرا ووێران کرا، کە نزیکەی (٢١٣٦٣٢) دۆنم بە بەروبوومی زستانە چێندرابوو، لە هەمان کاتدا (٦٢٣٨٨٩) دۆنم زەوی پاوان ولەوەرگا وێرانکران کە راستەوخۆ کاری کردە سەر سامانی ئاژەڵی لە ناوچەکە، و بە هەزاران سەر مەڕومالات و ڕەشەووڵاغ دزران و لە ناو بردران.

٥- شاڵاوەکە ڕاستەوخۆ ونەرێنیانە کاریگەری هەبوو لەسەر ژێرخانی ئابووری ناوچەکە کە بووە هۆی ڕووخانی (١١٦) قوتابخانەی سەرەتایی وناوەندی، و(١٥)بنکەی تەندروستی، و(١٢٣) مزگەوت ، و(١٢٧) پرۆژەی ئاو....هتد.

٦- سەرەڕای ئاکامە جوگرافییەکان،شاڵاوەکە هۆکاری بڵاو بوونەوەی چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی وئابووری ودەروونی وتەندروستی بوو.

٦-٢ پێشنیاز:-

تویژەر بە پشت بەستن بە دەرئەنجامەکانی تویژینەوەکە ئەم پێشنیارانەی خوارەوە دەخاتە ڕوو:-

١-بەگڕخستنەوەی هەوڵە ناوخۆییەکان و دەرەکییەکان بۆ بە نێودەوڵەتی کردنی جینۆساید وئەنفالی کوردان و دانان پێدانانی لە لایەن کۆمەڵگای نێودەوڵەتی وڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ.

٢- هەرچەندە دادگای عێڕاق شاڵاوەکانی ئەنفالی لە (٢٠٠٧/٦/٢٤) بە جینۆساید ناساندووە، بەڵام زیان لێکەوتوان قەرەبوو نەکراونەتەوە نە لەڕووی ماددی نە مەعنەوی. لەگەڵ ئەوەش وماددەکانی (٢١٩ – ٢٣١)ی یاسای شارستانی عێراقی ژمارە(٤٠) ی ساڵی ١٩٥١، زیان لێکەوتووان دەتوانن داوای قەرەبوو کردنەوەی زیانەکانیان بکەن لە دادگا شارستانییەکانی عێراقی، وە هەروەها ماددەی(١١٢) ، برگەی (١) لە دەستووری هەمیشەیی عێڕاق، ماددەی (٢٢) لە دادگای باڵای تاوانی عێڕاقی دەتوانن سکاڵا لە سەر

تاوانباران تۆمار بکەن دەربارەی قەرەبووکردنەوەی زیانەکانیان.

٣- پاڵەپەستۆ خستنە سەر ڕێکخراوە نێو دەوڵەتییەکان بە مەبستی کردنەوەی سەنتەری نێودەوڵاتی تایبەت بۆ یارمەتی دانی دەروونی و تەندروستی و ئابووری دانیشتوانی ئەو ناوچانەی ڕووبەڕووی شاڵاوەکانی ئەنفال بوونەتەوە لە هەرێمی کوردستان بە گشتی وبەرکەوتووانی شاڵاوی ئەنفالی چوار، وهەرچەندە سەنتەری نێوەخۆ هەیە بەڵام بایەخی تەواوی پێنەدراوە وتوانای دیاری کراوە ولە ئاستی پێویستی ئەنفالکراوان وکەسوکاریاندا نییە.

٤- به پێی هەموو یاسا ئاسمانییەکان ودرێژراوە مرۆییەکان کۆمەڵکژی قەدەغەیە وپێویستە ئەنجامدەران ویاردەدەران و پلان بۆ دارێژەرانی سزا بدرێن، بەڵام جێگا داخە دادگا نێوخۆییەکان دەسەڵاتی سزادانی ئەنجامدەران ویاریدەدەران وپلان بۆ دەرێژەرانی نییە، بۆیە داوا دەکەم ئەم گروپە بدرێنە دادگا نێو دەوڵەتییەکان و دادگایی بکرێن و سزای پێویست وەربگرن.

٥- هەوڵدان بۆ بە نەتەوەیی کردنی شاڵاوەکانی ئەنفال ومەنەتییەکانی تری نەتەوەی کورد لە لایەن حکومەت و هاونیشتیمانیان وناساندنی وەك کارەساتێکی نەتەوەیی.

٦-کارکردن بۆ دوو بارە نەبوونەوەی ئەم جۆرە کۆمەڵکوژییانە جارێکی تر لە چوارچێوەی عێراق و هەرێمی کوردستان و پارچەکانی تری کوردستان.

سەرچاوەکان:-

1- شاخی،مەلا،(٢٠٠١)،ئەنفالی خاڵخاڵان، چاپخانەی داناز، چاپی یەکەم،سلێمانی.

2- تاڵەبانی ، نوری، (٢٠٠٢) بە نێونەتەوەیی کردنی کارەساتی ئەنفال،گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە(٢٤)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر.

3–International Encyclopedia (1972) , v.no.

4- مخلوف، الشيخ محمد حسنين محمد،(١٩٨٢)، صفوه البيان لمعانى القرأن، الطبعة الثالثة، المطبعة غير معروفه.

5–R.G. Grant, (2000), Praten over Genocide,vert.Uit Engels.

6- عبدالوهاب، حومد،(١٩٧٨)، الاجرام الدولى، الطبعة الاولى،مطبعة جامعه الكويت، الكويت. ،و دزەیی،یوسف،(٢٠٠١) ئەنفال،کارەسات،ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، چاخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

7–Encycolpedia Americana. (1978) vol.12, New York.

8- صدیق،عبدالرحمن،(٢٠٠٢) ئەنفال لە ڕوانگەی ئیسلامەوە،گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە(٢٤)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر.

9- نەقشەبەندی، ئازاد محەمەدئەمین،(٢٠٠٢)، پرۆسەکانی ئەنفال وچەند تیبینییەك و سیما سەرەکییەکانی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە(٢٤)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر.

10- گوڵمارف عومەر،(١٩٩٧)،جینۆسایدی گەلی کورد لە بەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەولەتاندا ، چاپی یەکەم، چاپخانە نییە، ئەمستردام.

11- دزەیی،یوسف،(٢٠٠١)، سەرچاوەی پێشوو.

12-MEW, (1993), Genocide in Iraq. The Anfal Campaign Against the Kurd, Middle East Watch, A division of Human Rights Watch, New York.

-کتێبەکە کراوە بە کوردی لە لایەن: عەزیز، جەمال میرزا(٢٠٠٠)، عێراق و تاوانی جینۆساید، شاڵاوەکانی ئەنفال دژی کورد، ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەرلین.

13- محەمەد، موراد حەکیم،(٢٠٠٤)ئاکامە کۆمەڵایەتی یەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی گەلی کورد لە عێراق لە سەردەمی بەعسدا،سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی.

14-چاوپێکەوتن لەگەڵ (د. محمد شوانی) خەڵکی گوندی سمایل بەگی لە ڕێکەوتی 2019/3/24.

15-MEW, (1993), Genocide in Iraq, opcit .

16- تاڵەبانی ، عەدالەت، (١٩٩٩)، ئەنفال و نهێنییەکانی، چاپخانە نییە، هەولێر.

17- مصطفی،مهابات محمد جمیل،(٢٠١٢)، دور العوامل الجغرافیه فی الانتاج الزراعی فی قضاء چمچمال و سبل تنمییه، رساله ماجستیر مقدمه الی کلیه الاداب، جامعه صلاح الدین- اربیل.

18- عەزیز،ڕۆستەم سەلام،(٢٠٠٦)، دابەشبوونی جوگرافی نشینگە گوندییەکان لە قەزای کۆیەو کاریگەری لەسەرکرداری گەشەپێدانی،نامەی ماستەر پێشکەش بە بەشی جوگرافیای زانکۆی کۆیە.

19- مفتی زادە، سیامەندی(١٩٩٩)،جینۆساید لە عێراقدا،پەلامارەکانی ئەنفال بۆ سەر کورد،چاپی یەکەم، چاپخانەی خاك، سلێمانی.

20- الجمهوریه العراقیه، وزاره الزراعه،(١٩٨٧)، مدیریتی الزراعه فی محافڤتی اربیل و کرکوك،قسم التخگیگ و المتابعه، بیانات غیر منشوره.

21- توێژەربە بەکارهێنانی سستمی زانیارییە جوگرافییەکان GIS، بەرنامەی Arc gis,v10.3.

22- مصطفی،مهابات محمد جمیل،(٢٠١٢)، سەرچاوەی پێشوو.

23- عەزیز،ڕۆستەم سەلام،(٢٠٠٦)، سەرچاوەی پێشوو.

24-سەلیم، هیوا صادق(٢٠٠٦) جوگرافیای دانیشتوانی قەزای کۆیە(١٩٥٧-١٩٩٠)، مگبعە دار الشؤون الپقافیە، بغداد.

25-عومەر، لوقمان وسو،(٢٠٠٩)،بنەماکانی جوگرافیای گەشت وگوزار بە پراکتیزەکردنی لە قەزای کۆیە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

26- چاوپێکەوتن لەگەڵ پێشمەرگەی دێرین(مام نجم الدین)، خەڵکی گوندی قزلیجە ، دانیشتووی شاری هەولێر،٢٠١٩/٢/٢

.

الخلاصة

تعد جريمة الانفال أحد أخطر و أبشع العمليات الابادة الجماعية التي مارستها الحكومة الدكتاتورية البعثية في العراق اتجاه شعبها البريء، الا وهو الشعب الكوردي في الثمانينات من قرن العشرين. و ظهرت ابعادها و اثارها السلبية في الماضي لحد يومنا هذا ، في حين تظهر بعض ابعادها مستقبلا على المجتمع الكوردي في الجوانب الجغرافية و البيئية والاجتماعية و النفسية.

جدير بالذكر ان هذه الجريمة النكراء تم اجراءها باساليب مختلفة في اوقات الحرب و السلام من قبل الحكومات العراقية ضد الشعب الكوردي . لذا ابعادها السلبية بقت كجرح بليغ و عميق في جسد الشعب الكوردي وتنقط الدماء بشكل مستمر، و تزداد شدتها عندما نرى الذين شاركوا في هذه العملية الهوجاء لم يحاكموا بل هم طلقاء.

عملية الانفال الرابعة هي موضوع بحثي، وهي تلك العملية التي بدأت في (4-1988/5/3) ، واستغرقت خمسة أيام ضد الشعب الكورد ي الساكنين في قرى و النواحي، كالوحدات الادارية لأقضية جمجمال و مركزكركوك و دوبز التابعة لمحافظة كركوك . و الوحدات الادارية لقضاء كوية التابعة لمحافظة أربيل،إضافة الى جزء من قضاء دوكان ،و بذلك بلغت الكلية حوالي (3985كم2)، في حين المساحة التي تم تدميرها و حرقها مباشرة أثناء العملية بلغت حوالي (2548كم2)، علماً بأن (267) قرية وقعت ضمن حدود العملية المشؤمة وتم تدميرها و حرقها و تهجير سكانها، في حين بلغت عدد القرى المأنفلة أثناء العملية (127) قرية، و ضربت قريتي (طوَثتةثة و عةسكةر) بالقنبلة الكيمائية و استشهد من خلالها (100) ابرياء و اصابت (220) اخرون ، في حين بلغت عدد الشهداء و المأنفلين (4168) شخص من سكان المنطقة.

GEOGRAPHICAL DIMENSIONS OF GENOCIDE OPERATIONS OF THE KURDS PEOPLE (THE FOURTH ANFAL AS A MODEL)

HASHIM YASEEN HAMAD AMIN
Dept. of Geography, College of Art, University of Sallahadin, Kurdistan Region – Iraq

ABSTRACT

The Anfal is one of the most dangerous and horrific acts of genocide committed by the Baathist dictatorship in Iraq towards its innocent people, the Kurdish people of the 1980s. And the dimensions and negative effects in the past to this day, while showing some of the dimensions of the future on the Kurdish society in the geographical, environmental, social and psychological.

It should be noted that this terrible crime was conducted in different ways in times of war and peace by the Iraqi governments against the Kurdish people. Therefore, its negative dimensions have remained as a deep and deep wound in the body of the Kurdish people and the bloodshed is constantly increasing, and its intensity increases when we see those who participated in this violent operation were not tried, but they are at large.

The fourth Anfal operation is a research topic, which began on 4-3/5/1988 and lasted for five days against the Kurdish people living in villages and township, such as the administrative units of the districts of Chamchamal, Kirkuk and Dobbs, In the Kirkuk province. And the administrative units of the district of Koya in the province of Erbil, in addition to part of the Dokan district, and thus the total number of about (3985 km2), while the area that was destroyed and burned directly during the operation amounted to (2548 km2), knowing that (267) villages fell within the limits of the disastrous process and were destroyed and burned and the displacement of the population, while the number of villages evacuated during the operation (127) villages, and hit the villages (Goptapa and Asskar) chemical bomb and killed through (100) innocent, and (220) others were poisoned, while the number of martyrs and Anfalin (4168) residents of the region.

KEYWORDS: Geographic Dimensions, Anfal, Genocide

خشتەی (١) هەندێک لە تایبەتمەندییەکانی شوێن ودانیشتوانی ئەنفالی چوار.

یەکەی کارگێڕی	ژمارەی گوند			ژمارەی خانوو	ژمارەی دانیشتوان١٩٨٧	ژمارەی ئەنفالکراو
	ئەنفالکراو	چۆڵکراو	ژ.گوند			
سەنتەری چەمچەماڵ+خەلەکان	٩	١٢	٢١	٤٢١	٢٠٣٨	١٤٢
ئاغجەلەر	٤٢	٦	٤٨	١٥٥٤	٦٢٦٧	٢٧٩٩
شوان+پردێ	٣٠	٢٧	٥٧	١٣٧٤	٣٨٠٢	٣٨٦
سەنتەری کۆیە+ ئاشتی	٣٠	٣٨	٦٨	١٨٦٣	٤٠٧٤٧	٦٤٢
تەقتەق	١٦	١٥	٣١	٧٩١	١٩٦٣٨	١٩٩
شۆڕش	-	٤٢	٤٢	٣٨٤	٩٨٣٦	-
سەرجەم	١٢٧	١٤٠	٢٦٧	٦٣٨٧	٨٢٣٢٨	٤١٦٨

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشت بەستن بە.
١-مەلا شاخی،ئەنفالی خاڵخاڵان،چاپی یەکەم، چاپخانەی داناز، سلێمانی،٢٠١١،لا٢٢١-٢٢٥.
٢- الجمهورية العراقية،وزارة الزراعة، مديريتی زراعة كركوك واربيل، ١٩٨٧، بيانات غير منشوره.

خشەی (٢) ژێرخانی ئابووری ناوچەکانی ئەنفالی چوار.

شوێن	قوتابخانەی سەرەتایی	قوتابخانەی ناوەندی	مزگەوت	پرۆژەی ئاو+کانی	بنکەی تەندروستی
بەشی کەرکووک	٦٢	٧	٧٨	٨١	٩
بەشی هەولێر	٤٣	٤	٤٥	٤٦	٦
سەرجەم	١٠٥	١١	١٢٣	١٢٧	١٥

سەرچاوە:١- عەزیز، ڕۆستەم سەلام، دابەشبوونی جوگرافی نشینگە گوندییەکان لە قەزای کۆیە، ماستەر نامە ،٢٠٠٦، پاشکۆی(٣)،لا١٣٠-١٣٧).
٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ پێشمەرگەی دێرین(مام نجم الدين)، خەڵکی گوندی قزلیجە ، دانیشتووی شاری هەولێر،٢٠١٩/٢/٢ .

خشتەی(٣) تێکڕای پلەی گەرمی ساڵانە/سەدی وبڕی بارانی ساڵانە/ملم لە وێستگەکانی ناوچەکە لە نێوان ساڵانی(١٩٧٥ – ٢٠١٠).

	کەرکووک ٣٣١م	چەمچەماڵ ٧٠٨م	بازیان ٨٣٠م	تەقتەق ٥٦٧م	کۆیە ٦١٠م
تێکڕای پلەی گەرمای ساڵانە/سەدی	23.1	19.6	17.2	21.7	20.5
تێکڕای بڕی بارانی ساڵانە/ملم	346	451.7	684.7	479.4	670.5

سەرچاوە: ١-عومەر،لوقمان وسو، بنەماكانی جوگرافیای گەشت وگوزار، چاپخانەی شەهاب،هەولێر ٢٠٠٩.لا١٠٩.
٢-سەلیم، هیوا صادق،جوگرافیای دانیشتوانی قەزای كۆیە(١٩٥٧-٢٠٠٢)، مگبعە دار الشؤون الپقافیە، بغداد،٢٠٠٦.لا١٦٧.
٣-مصطفي،مهابات محمد جميل،دور العوامل الجغرافيه فى الانتاج الزراعى فى قچاو چمچمال وسبل تنميته،رساله ماجستير مقدمه الى كليه الاداب، جامعه صلاح الدين/اربيل،٢٠١٢،لا٢٦.

پاشكۆ

ناوی ئەو گوندانەی بەر شاڵاوی ئەنفالی چوارو راگوێزران كەوتوون(٣-٨مايسی ١٩٨٨)

قەزای كۆیە

ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند
1	قازی بەطیان	19	ساتوو قەلاَ	36	باخة جنێر	54	كانی بی
2	كانی سوور	20	دؤندار	37	ئاوة دةلؤك	55	بانة طولاَن
3	ئاليا سوور	20	ثةلَكانة	38	ئیلااللة	56	كانی رةش
4	مةخرةس	21	باخةوان	39	مةلازیاد	57	كلَ◌َيَسة
5	حاجی قةلاَ	22	ناسر ئاغا	40	شاخة ثیسكة	58	ناوةندی تةق تةق
6	تةكةلتول	23	كونة طورط	41	قؤرة بةرازة	59	فةقێيان
7	طةرمك	24	كێلَة زيندان	42	بازئاغا	60	دوو شێوان
8	عةودالاَن	25	كؤمة طومةت	43	قةرة سالم	61	كةثةنك
9	كارێزة	26	ئؤمةرمةندان	44	كانی سلێمان	62	شێلَة
10	ئاسكی كؤية	27	سماقولی	45	كافرؤشان	63	سێ كانی
11	ئاومالَ	28	كلكة سماق	46	شێخ ئةلَوةن	64	يارمضة
12	ئیلینجاخ	29	كانی هةنجير	47	ئێرة طين	65	كفرة دؤلَ
13	تالَةبان	30	عةلةيان	48	خةرابة	66	سێطردكان
14	شێواشان	31	سێطردكان	49	سوورة قةلاَ	67	طرتك
15	شةوطێرِ	32	طؤمةشين	50	تيمدرؤك	68	قاميشة
16	سينان	33	كاولان	51	قزلوو	69	نازةنين
17	سێوةسةن	34	كانی كوردة	52	داربةسةری بضوك	70	وةرزان
18	هةواران	35	ستارك	53	بووطد	71	قازی بةطيان
						72	بةموردكان

ناحيەی ئاغجەلەر

ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند	ژ	ناوی طوند
1	قةسرؤك	13	قودرةتة	25	طةورةدێ	37	تليان
2	كانی هةنجير	14	باوة خةتێ	26	ئةسكةندةر بةط	38	شێخ وةيس
3	دارة طةرِة	15	قةلاَضؤخة	27	ماملێش	39	مؤر خؤرة
4	شێخان	16	سوتةكة	28	ثةلَكة رةش	40	ضياو سةوز
5	سةرضنار	17	طةورةدێ	29	كؤزة بؤرة	41	شێخ ثالَةوان
6	بؤلَقاميش	18	مێرطةثان	30	دێلێذة	42	دالاَوی كوردان
7	توركمان باخ	19	ئاوبارة	31	هةی دةربةن	43	دالاَوی رووقة
8	بلوكێن	20	تووتةقةل	32	تةثةكةلی طةورة	44	قؤجة لةر
9	جةلةمؤرد	21	طلَنجاخ	33	تةثةكةلی بضووك	45	مةيلة
10	دةرماناو	22	طةرِاو	34	ضؤغليجة	46	داوة قووتة
11	تورِكة	23	عةسكةر	35	بێدةر	47	طرد خةبةر
12	ثاميش	24	حةيدةربةط	36	طرِطرِ	48	طؤثةثة

ناحیەی شوان(رێدار)

ذ	ناوی طوند	ذ	ناوی طوند	ذ	ناوی طوند	ذ	ناوی طوند
1	تۆراخ	13	طولَم كةوة	25	كاولة سوور	37	ناسر
2	سماقة	14	حةسار	26	بةختةخان	38	ساتی
3	كلاَو قووت	15	ثةلَكانة	27	ثیر يجان	39	سورةدیَ
4	دارا ئةختیار	16	هؤمةرمةندان	28	دوبزني	40	نارؤجة
5	قةرةناو	17	ثیرلةك	29	خان طةشة	41	دارة سؤفی
6	قولی بةط	18	تورِكة	30	ئاوباريك	42	طورطةی سةرخاسة
7	تةرةقة	19	ناوةندی شوان	31	عةلی بةيان	43	طورطة
8	شةوطیرِ	20	ئیبراهیم زانا	32	قزلَجة	44	سالَةیی
9	ئؤمةربةط	21	توولَكی	33	فةقیَ میرزا	45	تةثة كورِة
10	طورزةنین	22	قادر زةم	34	ضةطیلة	46	قودرةتة
11	طؤكضة	23	ثرقة	35	قةفار	47	كةثةك
12	دةلؤ	24	دةرماناو	36	مام رةش	48	سمایل بةطیان

تێبینی// لەبەر دەست نەكەوتنی داتا وزانیاری تەواو لەسەر گوندەكانی هەردوو ناحیەی دێگەڵە وپردێ ئاماژەمان پێنەكردووە.

ئاماری گشتی شەهید و ئەنفالكراوانی قۆناغی چوارەمی ئەنفال

ناوضةی ئةنفال كراو	رِةطةزی نیَر	رِةطةزی میَ	ذمارةی ئةنفال كراوان
قةلاَسيَوكة + ئاغجةلةر	762	287	1049
دؤلَی سورداش + دوكان	116	26	142
شـــوان	309	76	385
شيَخ بزيَنی سةروو	977	681	1658
شيَخ بزيَنی خواروو	59	33	92
تةق تةق و دةوروبةری	153	46	199
كؤية و دةوروبةری	478	164	642
كـــؤی طشتی ئةنفال كراوان	2854	1313	4167

سەرچاوە: شاخی مەلا،(٢٠٠١)، ئەنفالی خاڵخاڵان،چاپی یەكەم،چاپخانەی داناز،سلێمانی،لا٢٢١-٢٢٥.